

ANALECTA ARCHAEOLOGICA RESSOVIENSIA

RZESZÓW 2013

VOLUME 8

Institute of Archaeology
Rzeszów University

FUNERARY ARCHAEOLOGY

FUNDACJA
RZESZOWSKIEGO OŚRODKA
ARCHAEOLOGICZNEGO

A N A L E C T A
ARCHAEOLOGICA
RESSOVIENSIA

FUNERARY ARCHAEOLOGY

Archeologia funeralna

FUNDACJA RZESZOWSKIEGO OŚRODKA ARCHEOLOGICZNEGO
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY RZESZÓW UNIVERSITY

A N A L E C T A
ARCHAEOLOGICA
RESSOVIENSIA

VOLUME 8

FUNERARY ARCHAEOLOGY

Archeologia funeralna

Rzeszów 2013

Editor

Sławomir Kadrow
slawekkadrow@gmail.com

Editorial Secretary

Magdalena Rzucek
magda@archeologia.rzeszow.pl

Volume editors

Sylwester Czopek
Katarzyna Trybała-Zawiślak

Editorial Council

Sylwester Czopek, Eduard Droberjar, Michał Parczewski,
Aleksandr Sytnyk, Alexandra Krenn-Leeb

Volume reviewers

Prof. Janusz Czebreszuk – Institute of Prehistory, Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland
Dr. Aleksandr Diachenko – Institute of Archaeology, Ukrainian National Academy of Sciences, Kyiv, Ukraine
Dr. Florin Gogaltan – Institute of Archaeology and History of Art, Romanian Academy of Sciences, Cluj-Napoca, Romania
Dr. Jaroslav Peška – Palacký University, Olomouc, Czech Republic
Prof. Jerzy Libera – Institute of Archaeology, Maria Curie-Skłodowska University, Lublin, Poland
Prof. Przemysław Makarowicz – Institute of Prehistory, Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland
Prof. Dariusz Wojakowski – Faculty of Humanities, AGH University of Science and Technology, Cracow, Poland

English proofreading

Dave Cowley, Leszek Gardela

Photo on the cover

Artistic reconstruction of grave A505 from Trekroner-Grydehøj, Denmark.
Drawing by Mirosław Kuźma

Cover Design

Piotr Wisłocki (Mitel)

ISSN 2084-4409

Typesetting and Printing

Mitel

FUNDACJA

Abstracts of articles from *Analecta Archaeologica Ressoiviensia* are published
in the Central European Journal of Social Sciences and Humanities

Editor's Address

Institute of Archaeology Rzeszów University
Moniuszki 10 Street, 35-015 Rzeszów, Poland
e-mail: analecta@archeologia.rzeszow.pl
Home page: www.archeologia.ur.edu.pl

Contents / Spis treści

Editor's note / Od Redakcji 9/10

Articles / Artykuły

Aleksander Bobko

Philosophical reflections on death 13

Filozoficzne rozważania o śmierci 20

Anita Szczepanek, Paweł Jarosz

The biritual cemetery of the Bronze Age from Opatów site 1, Kłobuck
distr., Śląskie voiv. – the study of the funeral customs 25

Birytualne cmentarzysko z epoki brązu w Opatowie stan. 1, pow.
kłobucki, woj. śląskie – studium obrządku pogrzebowego 44

Seweryn Rzepecki

“Invisible tombs”. From the research on funerary rituals of communi-
ties with funnel beakers 49

„Niewidzialne grobowce”. Z badań nad obrzędowością funeralną
społeczności z pucharami lejkowatymi 63

Jacek Górski

The oldest graves of the Trzciniec culture 69

Najstarszy horyzont grobów kultury trzcinieckiej 94

Vladimír Mitáš, Václav Furmánek

Grave Arrangements and Constructions of the Western Enclave of
the South-eastern Urnfield Cultures from the Perspective of the
Burial Ground at Radzovce (Slovakia) 107

Typy pochówków i konstrukcji grobowych z zachodniej enklawy
południowo-wschodniego kręgu kultur pól popielnicowych na
przykładzie cmentarzyska w Radzovcach (Słowacja) 131

Jan Dąbrowski

Beiträge zur Forschungen Lausitzer Brauchtums 143

Przyczynki do badania obrzędowości kultury łużyckiej 163

Marek Půlpán, Agnieszka Reszczyńska

- Chamber graves of the Bylany culture (Ha C – Ha D1) in north-western Bohemia 173
- Problematyka grobów komorowych kultury bylańskiej (Ha C – Ha D1) w północno-zachodnich Czechach 211

Andrzej Mierzwinski

- The communicative aspect of burial mound symbolism. A commentary to Homer's accounts 237
- Komunikacyjny aspekt symboliki kurhanu. Komentarz do przekazów Homera 260

Leszek Gardela

- 'Warrior-women' in Viking Age Scandinavia? A preliminary archaeological study 273
- Wojownicze kobiety w wikingów Skandynawii? Wstępne studium archeologiczne 315

Dariusz Błaszczak

- Changing archaeological paradigms and the interpretation of cemeteries 341
- Badanie i interpretacja cmentarzyisk w ujęciu różnych paradygmatów archeologicznych 353

Reviews / Recenzje**Tadeusz Malinowski**

- Einige Bemerkungen zu musikarchäologischen Fragen. (Rez.) Anna Gruszczyńska-Ziółkowska, Perspektywy polskich badań archeomuzykologicznych. *Polski Rocznik Muzykologiczny* 10: 2012, 23–43 363
- O niektórych problemach archeomuzykologicznych (rec.) Anna Gruszczyńska-Ziółkowska, Perspektywy polskich badań archeomuzykologicznych. *Polski Rocznik Muzykologiczny* 10:2012, 23–43 377

Aleksandr Diachenko

- (review) A. Korvin-Piotrovskiy, F. Menotti (eds.), *Tripolye Culture in Ukraine: the Giant-Settlement of Talianki*. Kiev 2008: Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 255 pages 385

Chronicle / Kronika**Halyna Panakhyd**

XXIX International Archaeological Conference in Rzeszów “Archaeological research in south-eastern Poland, Ukraine and northern Slovakia” (23–24 April, Rzeszów, Poland)	395
XXIX Rzeszowska Międzynarodowa Konferencja „Badania archeologiczne na terenie południowo-wschodniej Polski, zachodniej Ukrainy i północnej Słowacji” (23–24 kwietnia 2013 roku, Rzeszów, Rzeczpospolita Polska)	404

Marek Půlpán*, Agnieszka Reszczyńska**

Chamber graves of the Bylany culture (Ha C – Ha D1) in north-western Bohemia

ABSTRACT

M. Půlpán, A. Reszczyńska 2013. Chamber graves of the Bylany culture (Ha C – Ha D1) in north-western Bohemia. *Analecta Archaeologica Ressoiviensia* 8, 173–235

This article explores the notion of chamber graves of the Bylany culture (Ha C – Ha D1) from selected sites in north-western Bohemia. The analytical part of the paper examines direct and indirect evidence for the occurrence of such wooden features in grave-pits. Further sections present the negative effects which the post-depositional processes may have had on the archaeological material. The major part of this study discusses the functions, techniques and forms of chamber graves and explores the diversity of such features with regard to their construction, arguing that the main evidence that proves the existence of a chamber is a wooden roof. In result of the conducted analyses the authors propose several reconstructions of different variants of chambers of the Bylany culture. The occurrence of chambers is traditionally associated with a group of largest and most lavishly equipped graves with parts of horse harness, wagons and weapons. However, a thorough analysis of cemeteries of the Bylany culture in north-western Bohemia has revealed that also modestly furnished graves may have contained chambers. The problems discussed within this paper may form a basis for future interpretations of the social structure of Hallstatt period societies.

Keywords: Hallstatt period (Ha C – Ha D1), Bylany culture, north-western Bohemia, funerary constructions, chamber graves

Received: 24.06.2013; Revised: 7.10.2013; Accepted: 20.12.2013

Motto: “Wealth was not the only reason for burying people in very rich graves, but also religion and ethnicity”
F. Dvořák 1934–1935, 73

1. Introduction

The Bylany culture, predominant in central and north-western Bohemia, is one of the most important and best developed cultural units in Central Europe during the Hallstatt period (Ha C-Ha D1). The material culture, economy and socio-cultural organisation of the Bohemian basin settled by the Bylany culture communities is usually

* Ústav archeologické památkové péče SZ Čech, Jana Žižky 835, 434 01 Most, Czech Republic; pulpan@uappmost.cz

** Institute of Archaeology, University of Rzeszów, Hoffmanowej st. 8, 35-016 Rzeszów, Poland; agares@univ.rzeszow.pl

associated with the western Hallstatt cultural zone, thereby forming its eastern frontier (Chochorowski 1999, 307, fig. 356; Koutecký 2007, 131; Venclová 2008, 11). The burial rites of the Bylany culture involve what is known as bi-ritualism (i.e. the occurrence of both cremation and inhumation graves), as well as the deposition of a wide variety of grave goods in various forms of grave-pits (Koutecký 1968, 442; 2008a, 60). The Bylany culture became widely known due to the discoveries of graves which, among other things, included parts of horse harness, fragments of wagons or other prestigious objects signifying an elite status of the deceased (Koutecký 1968).

2. The history of research

The archaeologist and collector J. L. Píč discovered the eponymic cemetery at Bylany, near Český Brod (Kolín district) in 1895. At that time the finds from Bylany were unparalleled and their rapid publication led to the introduction of the term “Bylany type” (Píč 1896–1897; 1898–1899), which is widely accepted today. In later years, the discoveries from Bylany became one of the cornerstones for the first chronology of prehistoric Bohemia (Buchtela *et al.* 1910).

The 1920s and especially the 1930s were a turning point in the history of Bohemian research. At that time the seminal works of scholars like J. Böhm (1925; 1931; 1937; 1941), F. Dvořák (1933; 1934–1935; 1936; 1936–1938; 1938) and J. Filip (1932; 1934–1935; 1936–1937) were published, which formulated and presented the main framework for the Hallstatt period. J. Filip became the founding-father of a new ‘archaeological school’ whose great influence on the Bohemian scientific environment can still be seen today (Koutecký 2001). Over the last fifty years or so Filip’s work has been continued by D. Koutecký, the only person in the Czech Republic who studies the Bylany culture on a regular basis (see bibliography below). It is Koutecký who was the author of a seminal and as yet undisputed paper devoted to graves, their construction, funeral rites and social structure of the Bylany culture society (Koutecký 1968). His paper provides a valuable synthesis of the most important details regarding various aspects of the Bylany culture and forms a cornerstone of any further research.

3. The state of research on chamber graves of the Bylany culture

Chamber graves (in German *Kammergräber* or *Grabkammern*) of the Bylany culture are usually rectangular. Only 20% of all known chambers are square-shaped (Koutecký 2002, 137). According to present reconstructions, a chamber grave consisted of a pit in whose four corners, and sometimes in its very centre, massive wooden posts had been set. Their role was to support the wooden structure of the chamber's walls. The posts also supported a wooden roof or 'lid' made from thick planks which were fitted into the 'stair-shaped' gaps which were cut within the chamber's walls (Koutecký 1968, 436; 2008a, 60; cf. Filip 1934–1935, 54–55). The roof was constructed from vertical or horizontal planks, weighed with stones and covered by a mound. Some mounds were surrounded with stones or had an encircling trench. On top of the mounds standing stones or natural rocks were placed (Koutecký 2002, 139; 2008a, 60)¹.

Apart from north-western and central Bohemia, chamber graves have also been found in western Bohemia, in the area of the Hallstatt Tumulus culture. The rectangular shape of the graves is often interpreted as resulting from the influences of the Bylany culture (Koutecký 2002, 139; Metlička 2010; Šaldová 1968, 378). No chamber graves have been noted in eastern Bohemia which was inhabited by the members of the Silesian-Platenice culture. Some scholars suggest, however, that instead of chamber graves the local communities used wooden chests or boxes made from planks which had the appearance of coffins (Vokolek 1999, 7).

The tradition of building burial chambers is not only common in the Bohemian regions but also in other areas of Central Europe during the Hallstatt period. Pits with wooden chambers are known from Moravia, Slovakia and Lower Austria (Golec 2004; Kos 2004; Nekvasil 1960; Pichlerová 1969; Podborský 2002, 167–168; Říhový 1956; Stegmann-Rajtár 1992), but also from Germany, for example in the

¹ A special type of chamber graves are the so-called „chamber box burials“ constructed with the use of stone-slabs, which formed their walls and floors. Sometimes, such „boxes“ may have been covered with a wooden lid (Koutecký 1968, 438; 2002, 139; 2008a, 60). Similar graves are known from north-western Bohemia, for example from Dobříčany near Žatec (Koutecký 2003b), and from Neratovice in central Bohemia (Hnízdová 1955).

basin of the Main River, by the central Rhine as well as Saxony (Bönisch 1988, 150; Kossack 1970, 140–141) and Silesia (Gediga 2010; Gedl 1973, 20–30; Madera 2002; Malinowski 1965).

4. Source criticism

Before we begin our analyses, it must be observed that all we know about the Bylany culture in Bohemia, from the period Ha C – Ha D1 is predominantly based on archaeological finds discovered at cemeteries (about 90%). Very few finds, from the discussed chronological period, come from settlement sites (Koutecký, Špaček 2004; Sedláček 1980; Trebsche 2011). Although north-western Bohemia is the most systematically studied area, very few cemeteries have been extensively excavated there. Therefore, most of the data that we have at hand today concerns single graves (e.g. Koutecký 1966; 1967; 1993b; 2003a; 2003b; 2006; 2009; Pleinerová 1969; 1973; Půlpán 2008; 2009; Zápotocký 1964). A significant number of funerary artefacts were found during the pre-war period, but very little is known about the contexts and circumstances of their discovery (Půlpán 2012, 27–31, 198; Zápotocký 1964). Only four larger cemeteries have so far been given considerable attention. For the purposes of this analysis we have chosen the sites at Poláky near Kadaň (74 graves), Lovosice (37 graves), Račiněves (18 graves), and Vikletice (5 graves). We will also consider the partly destroyed graves from Rvenice and Vadkovice. It is vital to note that none of these cemeteries were systematically excavated. All of the analysed cemeteries were threatened by construction works or mining activities, and discovered during rescue excavations. The known graves have been either completely or partly destroyed, and it is certain that most of the cemeteries were only partially explored (Koutecký 1968, 433). It is worth keeping this in mind when it comes to conclusions, as these circumstances are a significant constraint on the extent of our knowledge of the chamber graves and their further analyses.

5. Chamber graves of the Bylany culture in north-western Bohemian

The analysed archaeological finds come from three different districts (in Czech *okres*) of the Ústí nad Labem region: Chomutov (sites:

Poláky, Vadkovice, Vikletice); Louny (site Rvenice) and Litoměřice (sites: Račiněves, Lovosice). Culturally and geographically the chosen area, which extends along the largest rivers of the region – Eger (in Czech *Ohře*) and Elbe (in Czech *Labe*) – is the main settlement zone of the Bylany culture in north-western Bohemia. From a geographical point of view the Ústí nad Labem region (in Czech *Ústecký kraj*) is very diverse. The area along the border with Saxony is dominated by the Ore Mountains (in Czech *Krušné hory*). In the rather flat area the River Eger has formed a number of high terraces and meanders which end at the mouth of the Elbe River (Koutecký 1988, 51). The two cemeteries near Litoměřice are situated in a flat and very fertile valley of the Elbe River (Zápotocký 1964), and they are surrounded by the Bohemian Central Uplands (in Czech *České středohoří*) (Fig. 1).

5.1. Poláky u Kadaně (Chomutov district)

The exploration of the largest Bylany culture cemetery in north-western Czech Republic, and the second largest in the whole area of the culture (after Hradenín), took place during 1974 and 1980–1981 (Fig. 1: 1). The cemetery extended across an area of 10 ha, with 74 recorded graves. Unfortunately, about a quarter of the graves were destroyed during topsoil removal, so it can be assumed that originally there were about 100 graves in this area. The excavations resulted in the discovery of well-preserved internal and external burial constructions. In case of few graves, there is direct surviving evidence for the original existence of wooden chambers with ceilings, walls and floors. Grave no. 1/74 had a chamber constructed from 10–15 cm wide logs arranged 30 cm apart from one another in the form of a grating (Fig. 2: 1). In a smaller grave no. 6/74 (measuring 265 x 160 cm) there were wide logs arranged parallel to the longer axis of the chamber. Traces of wood which originally lined the floor of the chamber were found in grave no. 2/74. It can be assumed that the walls of the pits were lined with wood because of the post-holes visible in the surface of the floor. This type of grave is common in the cemetery at Poláky. The typical graves are those with rectangular post-holes of similar size (Fig. 2: 3–5)². Based on the available evidence it is assumed that the chambers had a framework construction which extended above ground level and

² These are graves no. 7, 11, 20/74 and 12/80, with the higher walls between 230 and 246 cm, lower walls between 150 and 170 cm (Fig. 2: 3–5). The beam bores

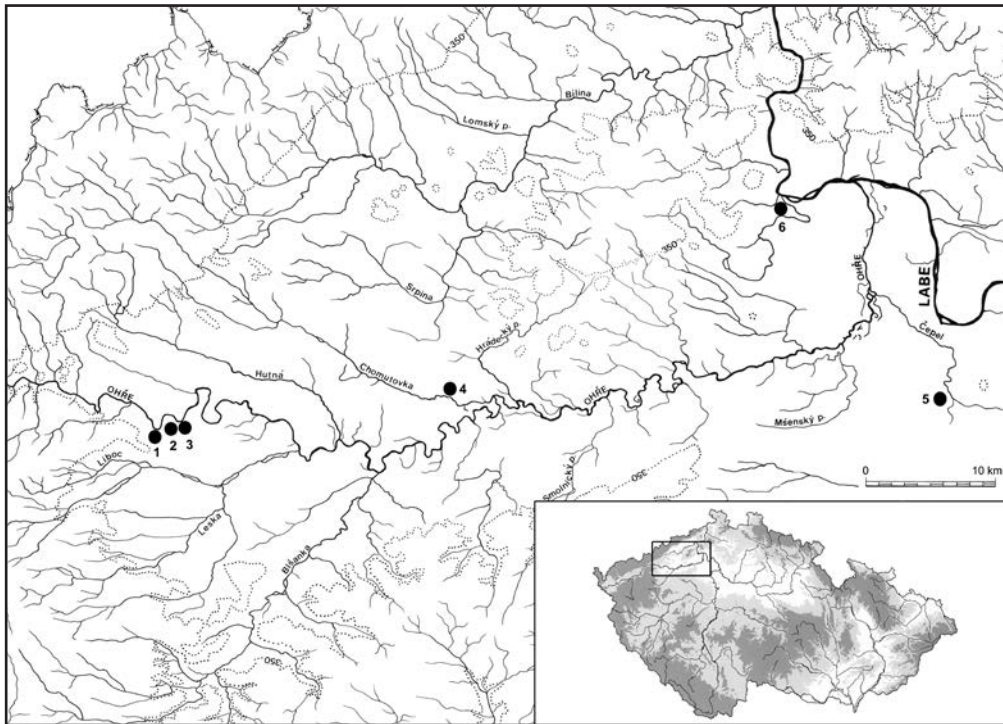

Fig. 1. Examples of sites with Bylany culture chamber graves from north-western Bohemia. 1 – Poláky (Chomutov district); 2 – Vadkovice (Chomutov district); 3 – Vikletice (Chomutov district); 4 – Rvenice (Louny district); 5 – Račiněves (Litoměřice district); 6 – Lovosice (Litoměřice district).

Ryc. 1. Příklady stanovišť z grobami komorovými kultury bylaňské z pólnocno-zachodních Czech. 1 – Poláky (pow. Chomutov); 2 – Vadkovice (pow. Chomutov); 3 – Vikletice (pow. Chomutov); 4 – Rvenice (pow. Louny); 5 – Račiněves (pow. Litoměřice); 6 – Lovosice (pow. Litoměřice).

was covered by a mound. Another example of a grave with a chamber is a small cremation grave no. 9/74 (measuring 110 x 70 cm). It is possible that inside the pit there was a wooden box with a floor, walls and maybe a ceiling. Another cremation grave (115 x 98 cm) was covered only with a compact layer of wood.

Not every chamber grave at Poláky was constructed from wood and in some instances stones may have been used for this purpose. Apart from the richest grave no. 21/74, whose dimensions were 530 x 260 cm, and which contained a horse harness and fragments of a wagon, external stone layers have also been noted in graves that were not so elaborate between 12 and 30 cm, more commonly between 20 and 30 cm. Grave no. 6/80 was a bit smaller and measured 210 x 132 cm (Fig. 2: 2).

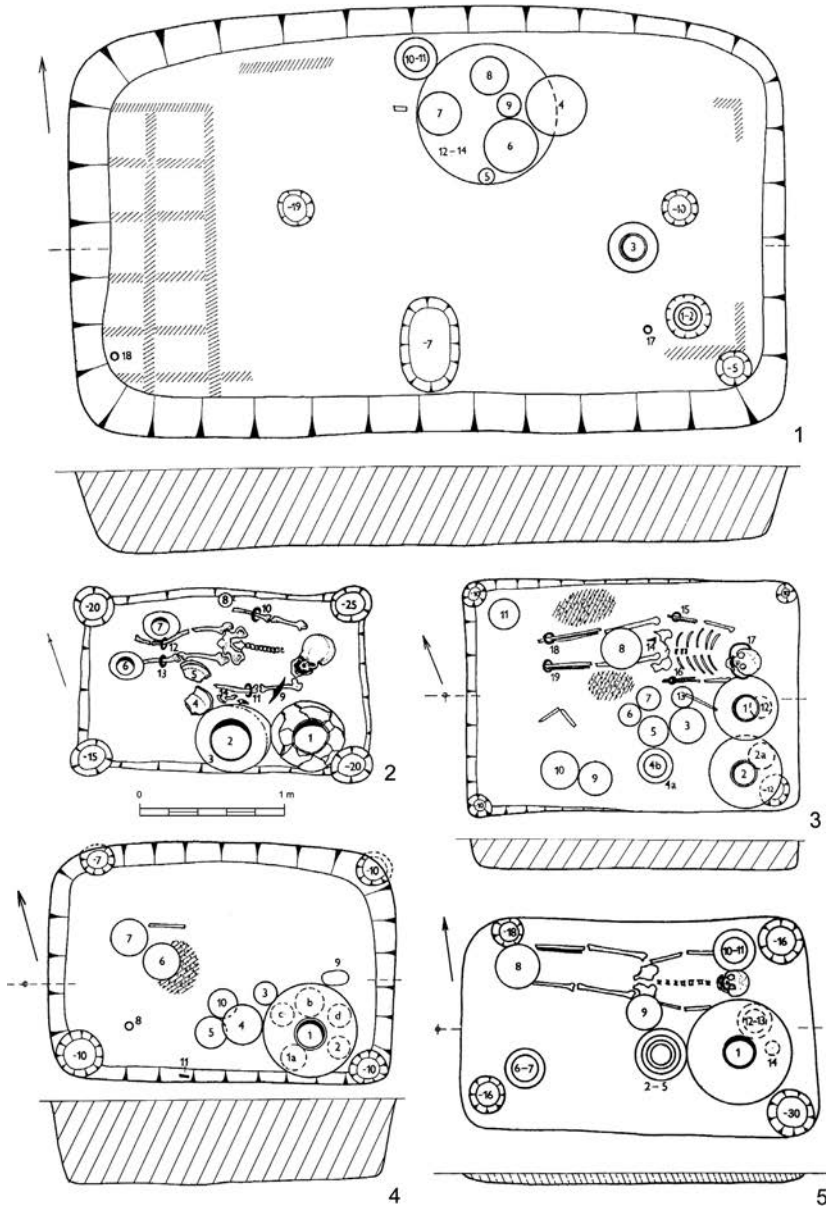

Fig. 2. Poláky (Chomutov district). Examples of chamber constructions in graves from group KS I (no. 1), KS II-1 (no. 2–4) i KS II-2 (no. 5). 1 – grave 1/74 with preserved crossed beams; 2 – inhumation grave 6/80; 3 – bi-ritual grave 7/74; 4 – inhumation grave 20/74; 5 – inhumation grave 11/74 (after Koutecký, Smrž 1991, fig. 3, 12, 14A, 20; Koutecký 1993a, fig. 26B).

Ryc. 2. Poláky (pow. Chomutov). Przykłady konstrukcji komór w grobach grupy KS I (nr 1), KS II-1 (nr 2–4) i KS II-2 (nr 5). 1 – grób 1/74 z zachowanymi skrzyżowanymi belkami; 2 – szkieletowy grób nr 6/80; 3 – biritualny grób 7/74; 4 – ciałopalny grób 20/74; 5 – szkieletowy grób 11/74 (według Koutecký, Smrž 1991, obr. 3, 12, 14A, 20; Koutecký 1993a, Abb. 26B).

rate (no. 4, 12, 15/74, 15/81) and smaller in size (no. 4, 15, 16/74, 8/80). External stone layers have also been found in association with cremation graves (no. 4, 15/74) and even in case of an urn grave no. 47/74.

In Poláky there was a previously unknown custom of erecting various grave-markers on the surface of the cemetery. A massive log in the cremation burial no. 15/74 was probably encircled by a layer of stones, while another urn burial was probably marked with a small cairn. At the bottom of grave no. 3/74 there stood a 1 m high pillar made of stones which could have supported the roof of the chamber and perhaps even reached above the surface of the mound. Another variant of marking graves on the surface was in the form of a large, pyramid-shaped stone. Moreover, in graves no. 1 and 2/74 there were circles or trenches filled with stones – their diameter ranged between 16 and 18 m and may have even reached up to 27,5 m. Both instances are interpreted as remains of mounds (Koutecký, Smrž 1986; 1991, 206–211, fig. 4, 11; 12, 14A, 19A, 20A; Koutecký 1993a, 18, 50, fig. 26B, 30; cf. Pare 1999, 202, 204, 299; Brosseder 2004, 86–101; Trachsel 2004, 397–398).

5.2. *Vadkovice (Chomutov district)*

A badly damaged chamber grave was discovered in the area of Vadkovice in 1984 (Fig. 1: 2). The only feature proving the presence of a chamber were the remains of a stone-filling. No remains of wood or other elements of the chamber's construction were found. The stone-filling inside the grave implies that the stones originally covered the roof of the chamber. It is clear that these stones were not used to construct a stone-chest or to support the walls of the chamber. Apart from pottery, the grave also contained an unusual mount from a sword-scabbard (Koutecký 1988, 67, 70, 72, 287, fig. 1: 6, 15: 8, 16; 2003a, 122; cf. Pare 1999, 204).

5.3. *Vikletice (Chomutov district)*

Five Bylany culture graves were explored between 1962 and 1965 in the area of Vikletice, about 500–580 m away from the graves at Vadkovice (Fig. 1: 3). Three of the five graves included clear constructional elements of a chamber. Grave no. 138/63–64 had a rectangular pit (570 x 385 cm). Its northern part was covered with a layer of stones. The bottom of the pit was almost entirely covered with a thick wooden layer, probably being the remains of a floor. There were post-holes in

the central part of the eastern wall and in both corners of the chamber. The grave contained pieces of pottery, parts of horse-harness and a fragment of a small golden foil. Based on the context of this grave and its contents it may be assumed that it was robbed already in prehistory.

The other two graves no. 146 and 165/63 had pits measuring 270 x 175 cm and 265 x 150 cm respectively, and did not contain any parts of horse-harness. In both graves there were four post-holes whose diameter ranged between 30 and 35 cm. About 18 pieces of pottery were found in the first grave and about 10 in the second one. In grave no. 146/63 there was also a decorated bronze necklace (Koutecký 1965; 1968, 427–428; 1988, 75, 81, 85, fig. 5, 24–27; 2003a, 122; cf. Pare 1999, 202; Trachsel 2004, 401).

5.4. Rvenice (Louny district)

The grave discovered at Rvenice, near Postoloprty (Fig. 1: 4), is an excellent example of a chamber grave. It was found at an old sand quarry and excavated in 1963. The original context of the grave is unknown since a large part of it was badly disturbed (circa $\frac{1}{4}$ of the grave suffered from the damage). It is said to be one of the richest (so-called “princely graves”) Bylany culture graves in north-western Bohemia. The objects found in this double inhumation grave included two iron arrowheads, eight wheel pins (originally from the so-called “symbolic wagons”), at least seven iron bits and some other metal parts of horse harnesses. The rectangular burial pit measured 540 x 400 cm. Around thirty stones were found on the surface above the pit, all by the middle part of the northern wall (Fig. 3: 1). Some 30 to 50 cm deep in the pit there was a thick layer of diagonally arranged oak logs (Fig. 3: 2). These are said to be the ceiling-lid of the burial chamber which was weighed with stones. The walls of the chamber were not supported by beams, nor were there any traces of post-holes in the corners of the chamber. Instead, at the bottom of the grave was a layer of wood, about 1 cm thick, which probably represents the surviving remains of the floor. Directly above it was a layer of 1–2 cm thick humus that probably flowed into the chamber before its roof collapsed. The grave was surrounded by a trench, 30 cm in diameter, 75–100 cm wide and about 45 cm deep (Fig. 3: 1).

In 1966, some 100 m to the south, another disturbed but richly equipped grave with parts of horse harness and a bronze situla was dis-

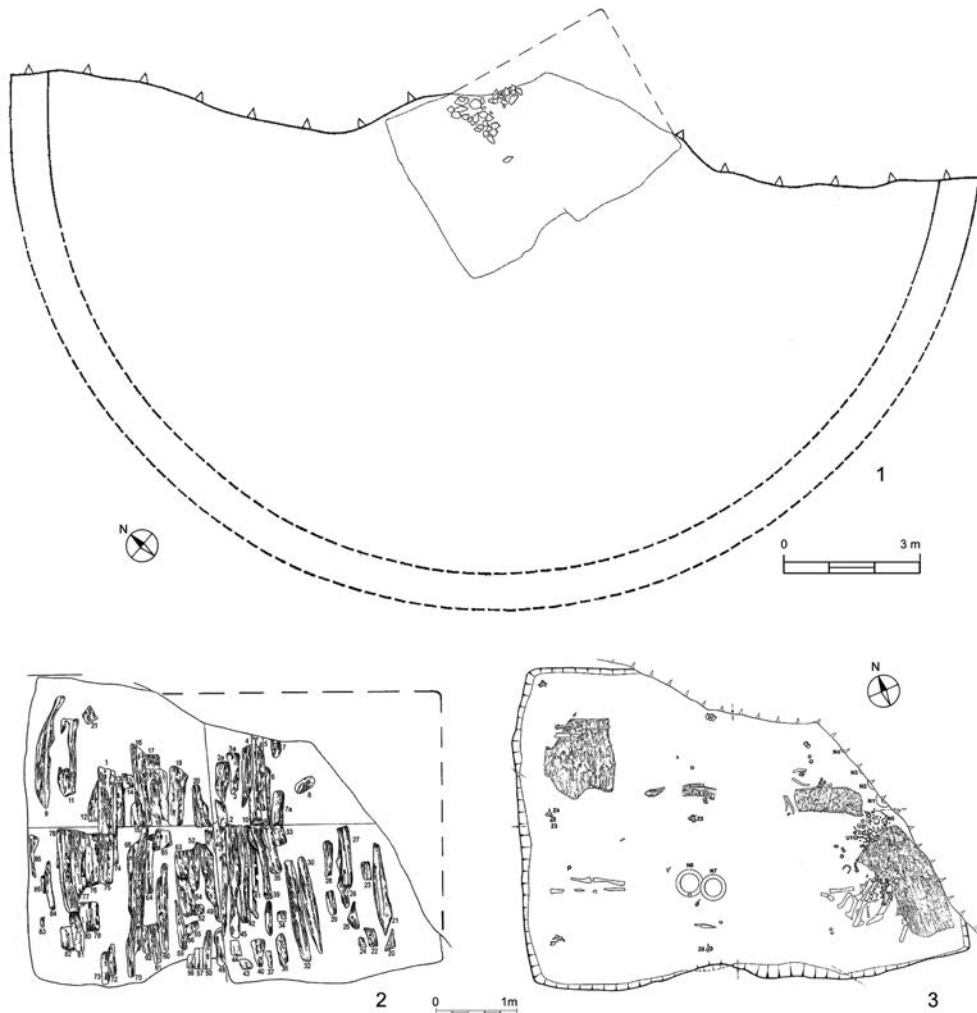

Fig. 3. Rvenice (Louny district). Chamber grave from 1963, various stages of discovery. 1 – surrounding ditch with a central grave and remains of a stone-filling; 2 – roof of the chamber made from transverse wooden beams; 3 – grave on the surface-level (after Kouček 1966, fig. 4; 2003a, pl. 2–4; 2008a, fig. 24).

Ryc. 3. Rvenice (pow. Louny). Grób komorowy z r. 1963, poszczególne fazy odkrycia. 1 – dookolny rów i centralnie ulokowany grób z pozostałością kamiennego zasypiska; 2 – strop komory utworzony z poprzecznych drewnianych bali; 3 – grób na poziomie odkrycia (według Kouček 1966, obr. 4; 2003a, pl. 2–4; 2008a, obr. 24).

covered. Unfortunately no further particulars of this grave are known to us today (Kouček 1966; 1968, 425–426; 2003a, 103–111, 120, pl. 1–4; 2008a, 60, fig. 24; Pleinerová 1973; cf. Brosseder 2004, fig. 53–54; Trachsel 2004, 398–399).

5.5. Račiněves (Litoměřice district)

The various burial pits discovered within the area of a sand-quarry at Račiněves are relatively well documented (Fig. 1: 5)³. Since the first discovery in 1911, eighteen graves have been excavated at this site. The best preserved and complex graves are no. 3/98 and 9/99 with large stone-fillings and substantial logs arranged parallel to the longer walls of the chamber. The volume of the stone-filling was between 1 and 3 m³ (Fig. 4: 1–2). The cairn was composed of broken stones, boulders and rock slabs. In grave no. 9/99 the post-holes which supported the structure of the chamber were found in the four corners of the pit. Grave no. 3/98 had a number of smaller post-holes arranged along the walls and three post-holes were at the bottom of the pit. In the north-eastern

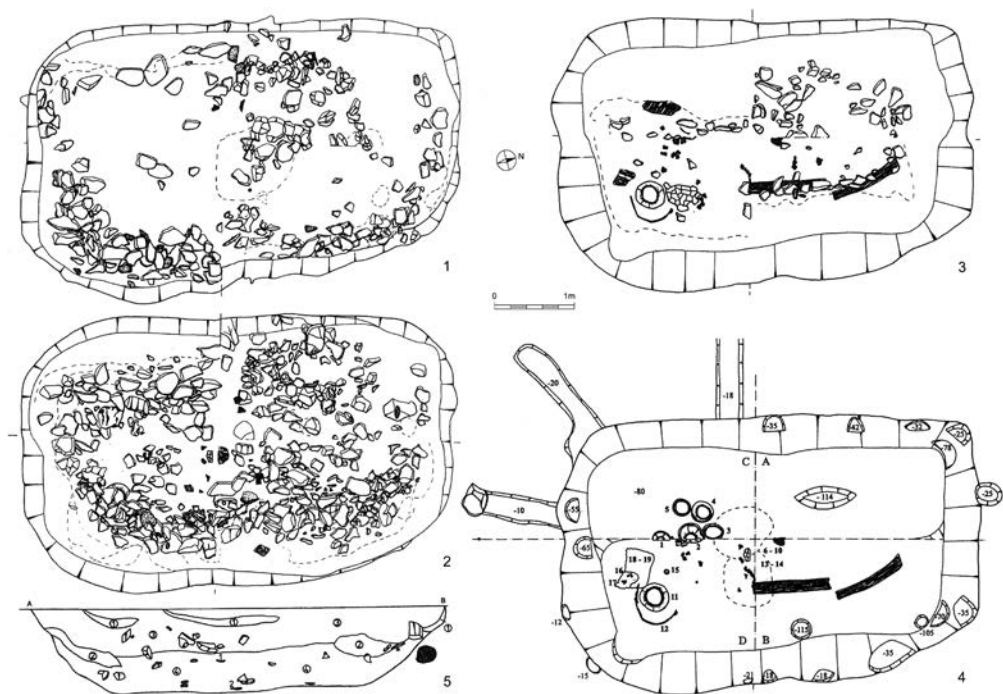

Fig. 4. Račiněves (Litoměřice district). Grave 3/98, various stages of discovery. 1–3 – various levels of the stone-fillings and elements of wooden construction; 4 – completely excavated grave; 5 – section of the grave (after Koutecký 2008b, fig. 11–12).

Ryc. 4. Račiněves (pow. Litoměřice). Grób komorowy 3/98, poszczególne fazy odkrycia. 1–3 – poziomy kamiennego zasypiska i elementy konstrukcji drewnianej; 4 – stan po całkowitym odsłonięciu grobu; 5 – profil grobu (według Koutecký 2008b, obr. 11–12).

³ In the older literature this site is named Straškov (Stocký 1930).

part of the pit there were three ditches running parallel to the pit walls. It is assumed that they were ditches for fixing the ceiling beams (Fig. 4: 4). Among the richest and largest is grave no. 3/98 (530–550 x 330 cm) with parts of a horse harness. An inhumation grave no. 9/99 was much smaller (290 x 200 cm) and it did not contain any parts of horse harness. Another rich grave no. 2/2006 (460 x 190–210 cm) included parts of a harness, a huge stone cairn and wood remains; however no post-holes were found in the corners of the pit. Another stone-filling was found in a smaller grave no. 4/2000. It is noteworthy that this grave did not contain a horse harness (Stocký 1930; Koutecký 2000a, fig. 1; 2000b, 452; 2003a, 121–122; 2008b, 397–403, 406, 419, fig. 11–13, 19–20, 28–31, tab. II–IV, VI–VIII).

5.6. Lovosice (Litoměřice district)

There are about 37 graves in an area of 40 ha at Lovosice (Fig. 1: 6). The oldest discoveries were made in the 1920s, but unfortunately in most cases their context is unknown. In the northern part of Lovosice the forms of the chambers were diverse. Among the four graves excavated in 1956, the two largest and most elaborately furnished graves, no. II and III/1056, had an internal construction. It is possible that grave no. II, which contained parts of a horse harness, also had a roof. Grave no. III/1956 with a horse harness, yoke and a sword, was covered with seven oak logs and a stone roof (Fig. 5: 1). Smaller graves located in the eastern part of the cemetery and excavated in 1989 were covered only with stone cairns.

In the same area, between 2004 and 2006, another two graves with parts of a horse harness were discovered. The grave goods found in grave no. 1/2006 included a golden spiral, seven large, basalt stones and a loess layer at the bottom of the burial pit. These finds imply the presence of an internal construction. Four post-holes arranged symmetrically along the longer walls were found in grave no. 1/2004.

Other forms of graves were discovered in the western part of the cemetery, where as many as 15 graves were explored during 2002. Ten of these graves contained parts of a horse harness, and three of them parts of a four-wheeled wagon. Graves with such artefacts were usually around 500 x 300 cm or larger in size. Few of the graves had faint traces of a wooden chamber in the form of dark patches in their fill. These were found in the upper parts of the graves, and in several cases

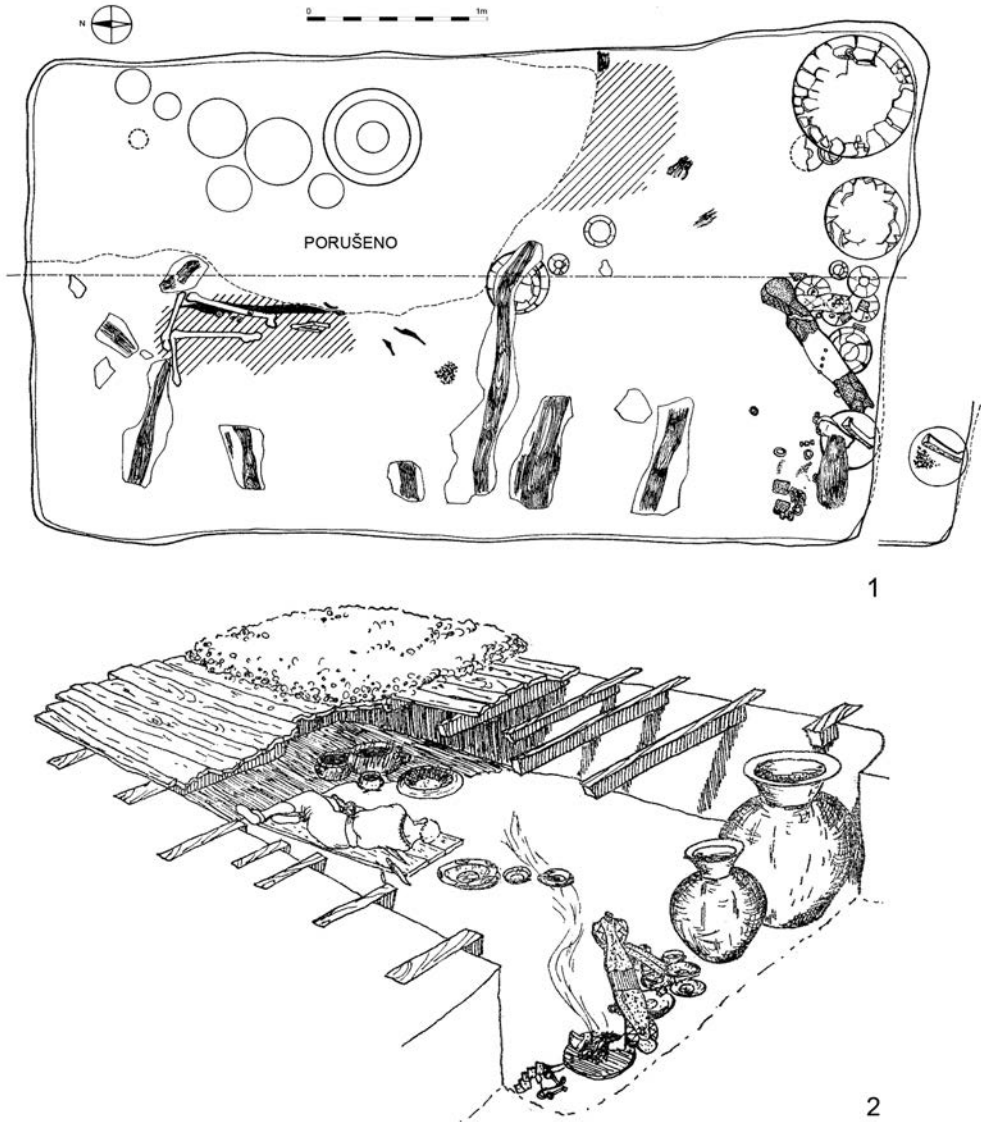

Fig. 5. Lovosice (Litoměřice district). Chamber grave III/1956 with a sword, yoke and horse harness. 1 – outline of the grave at the level of discovery (after Pleiner, Rybová 1978, fig. 145); 2 – reconstruction of the funeral (after Sklenář 1974, 195).

Ryc. 5. Lovosice (pow. Litoměřice). Grób komorowy III/1956 z mieczem, jarzmem oraz uprzężą końską. 1 – zarys grobu na poziomie odkrycia (według Pleiner, Rybová 1978, obr. 145); 2 – rekonstrukcja z etapu pogrzebu (według Sklenář 1974, 195).

they were interpreted as the remains of a collapsed roof. At the bottom of grave no. 24/2000 there were remains of a wooden floor. At the bottom of most of the graves there was a 10 cm thick loess layer, visible because of its specific colour and structure. The presence of such a layer may be the result of slow erosion of the walls and the empty space inside the chamber. Stair-shaped cuts arranged parallel to the longer walls are the most common evidence for the existence of chambers. Such cuts were found in at least six graves. Stone cairns were only present in graves 23 and 28/2002. In grave no. 23/2002 there were four large post-holes in the corners of the burial pit.

The cemetery at Lovosice, in north-western Bohemia, is the area with the richest and the largest graves with parts of horse harness and wagons. However, direct evidence for the presence of chambers inside the graves is relatively scarce and only indirectly implies the existence of such constructions. Stone-fillings are usually found in connection with the large graves with parts of harness and other valuable goods, which signal the high status and prestige of the deceased. However, a few smaller and modestly furnished graves with stones were also found (2 and 4/1989; 28/2002) (Pleiner 1959, 655–656; Zápotocký 1964; Blažek, Kotyza 1991, 61; Koutecký 1991; Reszczyńska, Půlpán 2004; Půlpán 2007; 2008, 166–167; 2009, 75, 78, 85, fig. 2; 2012, 28–31, 159–160, 186–187, 195–197, 262, 306, 311, 329, fig. 35, tab. 24, 26; cf. Koutecký 1968, 420; Sklenář 1974, 194; Pleiner, Rybová 1978, 479, fig. 144–145; Pare 1999, 204; Koutecký 2003a, 118–119; Brosseder 2004, fig. 53–54, 64; Trachsel 2004, 395).

6. The evidence for the presence of chambers inside grave-pits. An overview

The evidence discussed in detail below has been analysed with regard to two basic features of the chamber graves' construction:

- a) The internal form of the grave-pit i.e. the actual wooden chamber (section 6.1).
- b) The external form of the grave i.e. stone lid or stone-layer/cairn (section 6.2).

In areas of high agricultural activity the poor condition of the remaining wooden features or the stone lids constrains the extent of knowledge about the discussed issue. Therefore, part 6.3 of this sec-

tion will also be devoted to the various problems concerning negative effects of post-depositional processes and their influence on the preservation of chamber graves.

6.1. *The internal form of the grave-pits*

There is both direct and indirect evidence for the presence of wooden chambers inside the grave-pits. The direct evidence is the remains of wood (imprints) or pieces of wood, and the indirect evidence is the form of post-holes, cuts or steps in the walls and the various stratigraphic relations in the pits. The only indirect evidence for the presence of the chamber are pieces of wood, sometimes found as tightly arranged beams (Lovosice III/1956, Rvenice 1963) or more commonly as dark soil. Among the remains of wood we can distinguish elements of the roof and floor. It is rather difficult to observe the original walls of the burial chamber.

Roofs or lids are the best documented features (Koutecký, Smrž 1991, 209–210), which can be seen from the presence of beams in the upper parts of the chamber. The beams were usually arranged perpendicularly to the longer wall of the chamber (e.g. grave no. III/1956 from Lovosice – Fig. 5: 1 and grave from Rvenice 1963 – Fig. 3: 2). Occasionally, in smaller graves, the beams were arranged parallel to the higher wall (Koutecký, Smrž 1991, 209, fig. 11A). Grave no. 1/1974 from Poláky is the only one where the longitudinal and transverse beams were crossed. The beams were 10–15 cm wide, placed at a distance of 30 cm from one another (Fig. 2: 1)⁴. It is difficult to prove the existence of a chamber-roof when the wood remains are found at the same level as the artefacts. In some instances, such traces may have actually been the remains of chamber walls (Fig. 4: 4).

Wood imprints found beneath objects (ceramic vessels or animal bones) can indicate the presence of a floor. If wooden constructions are found under human bones, then this evidence might suggest that the dead lay on some kind of board, bier, small platforms or beds which had nothing to do with the construction of the pit. Similar elements of grave-furniture are usually found in lavishly equipped graves (Mazač, Tvrdík 2000; Půlpán 2012, 143–144). It may be assumed that in graves

⁴ It is possible that the beams were crossed in grave 3/98 from Račiněves. It seems that the horizontally arranged beams were fixed in the foundation slots and supported from beneath by a system of pillars set up in the bottom and in the walls of the grave (Fig. 4: 4).

where the wheel pins were arranged symmetrically, forming the shape of a rectangle, like a so-called “symbolic wagon” (Koutecký 2003a, 126; 2008a, 60), the dead were actually buried with the wooden bodies of wagons (Půlpán 2012, 143). There are a few graves (Praha-Dolní Liboc, graves II and IV) where the remains of wood were interpreted as a yoke, but these are now identified as worked beams of the burial chamber (Fridrichová *et al.* 1997, 21, 61–62, fig. 3; Koutecký 1968, fig. 25–26; 2008a, 60). Some kind of wooden box with a bottom, walls and maybe a lid, was discovered in a small inhumation grave no. 9/74 at Poláky (Koutecký, Smrž 1991, 183, 209, fig. 11B).

The best evidence for the presence of an inner, vertical construction are post-holes, usually found in the corners of the grave-pit (Fig. 2: 2–5). In the larger graves these were found along the walls (Fig. 4: 4) or at the bottom of the pit (Fig. 2: 1). Originally, the wooden pillars were placed in post-holes and apart from supporting the roof of the chamber, they also stabilised its walls (Koutecký 1968, 436).

Other kinds of indirect evidence for the existence of a chamber are stair-shaped cuts running along the walls, or narrow ledges protruding perpendicularly from the walls, which may have served as slots for supporting the roof-beams (Fig. 4: 4). These elements were discovered, among others, in the cemeteries at Račiněves (Koutecký 2008b, 398), Lovosice (Půlpán 2012, 159–160) and Hradenín in central Bohemia (Dvořák 1934–1935, 74).

In some instances, at the bottom of the graves, there was a 1 cm thick, “muddy” layer. Its presence is interpreted as resulting from the flow of water which found its way through a leaky roof and gradually filled the burial chamber. The same situation was observed in several graves at the cemetery at Hradenín in central Bohemia (Dvořák 1934–1935; 74–75; Filip 1934–1935, 54), Bylany (Koutecký 1968, 437–438) and Rvenice 1963 (Koutecký 1966, 14). Depending on the hydrogeological situation, the processes of wall erosion can be observed at some of the excavated sites. The wall erosion resulted from gradual filling/flooding of the grave-pits with soil and water (Půlpán 2012, 160). A thick layer at the bottom of the grave, with a distinctive colour and structure that differs from the rest of the homogenous fill, could indicate that originally the space of the burial chamber was empty. Such a case was recently observed at Lovosice, in a loess soil (Půlpán 2008, 166; 2009, 85; 2012, 160).

6.2. External constructions of the graves

The most popular external constructional feature of the graves in the north-western part of Bohemia was an external stone layer. In the eastern part of Central Bohemia the burial chamber was almost exclusively made from wood (Koutecký 1968, 436; 2002, 137; 2008a, 60). In addition to the wooden features, these graves were covered by a flat or raised layer of stones that weighed the roof of the chambers. The stones collapsed into the grave after the wood had decayed or as a result of some other destructive activity, thereby creating what today looks like a stone-filling of the chamber. And so, the arrangement of some stones that are today found inside the graves is not intentional (Fig. 4: 1–2). The stone-fills whose volume is above several m³ indicate the presence of chambers and grave mounds (Böhm 1931, 71; Koutecký 1968, 438–440; 2008a, 60; 2008b, 398; Koutecký, Smrž 1991, 211–212)⁵.

There is very little information about other types of external constructions of the burial chambers in the Bylany culture. The cemetery at Poláky is the only one where various forms of external (above-ground) constructions can be found (Koutecký 1993a; Koutecký, Smrž 1991), for example a grave marked by a pyramid-shaped 140 cm high stone stele. At the cemetery there was also a stone pillar set in the bottom of one of the graves. Another variant was a massive post surrounded by stones. The excavators believe that both the pillar and the post may have reached above the surface of the ground (Koutecký, Smrž 1991, 206–208). Smaller graves, including cremations in urns, may have been covered by small stone cairns or mounds circa 5 m in diameter (Koutecký, Smrž 1991, 207–208)⁶. The most elaborate constructions – in terms of their size – are various stone rims or encircling trenches, which are sometimes interpreted as remains of mounds (Koutecký, Smrž 1991, 206–207; cf. Metlička 2010). Such constructions were discovered during archaeological excavations in north-west Bohemia: in Poláky in graves 1 and 2/1974 and in Rvenice 1963 (Fig. 3: 1).

⁵ The presence of barrows in the Bylany culture requires further research. This paper focuses mainly on the basic issues of the topic.

⁶ A well known grave is the one at Minice, Kralupy county which was covered (cf. Böhm 1931, 71; Metlička 2010) by a stone cairn that had 2 m in diameter (Horáková-Jansová 1934, 54).

6.3. *The effect of post-depositional processes on the burial chambers*

The condition of the wooden chamber, the stone capping and the whole interior of the grave is highly dependent on post-depositional processes and the same also applies to the grave's stratigraphy. These processes begin at the time of burial and last until the grave is discovered during archaeological excavations. However, we can only observe the results of these processes. Due to the collapse of the chamber, ceramic vessels may be damaged, human and animal bones moved, and iron and bronze items deformed (Böhm 1931, 71; Dvořák 1934–1935, 74–75, 80; Půlpán 2012, 26, 35–37).

There is little information about the destruction process itself. Occasionally it can be recreated on the basis of remaining beams (Koutecký, Smrž 1991, 209–210) or the arrangement of stones. When we analyse the particular clusters of stones it is possible to determine where the process of roof collapse started, and in what circumstances the chamber began to be filled (Koutecký 2008b, 398, 426). The first type of destruction process occurs when the transverse beams of the chambers all collapse in the middle of the grave (Koutecký, Smrž 1991, 210, fig. 27: 3). In this case the longitudinal logs start to subside and the stones create a kind of gully. Another example is a situation when single logs start to break and the stones lying on the roof begin to fall into the grave, gradually filling the chamber (Koutecký 2008b, 426). The process of destruction can be compared to a “living organism” that acts specifically in different situations. In the course of time, the final form of the chamber depends on various factors, which include:

Natural factors:

1. The geology of the site. The process of erosion is most common at sites with a gravel-sand substratum, where all the walls usually collapse at once (Račiněves). At Lovosice with a loess substratum the process of chamber erosion is gradual (Půlpán 2012). With a clay substratum e.g. at Poláky, the walls and the floors of the graves were very stable.
2. Hydrological conditions of the site. Ground water and rain water greatly affects the condition of the chamber interior (Kruťová 2003, 104, 107), and as chambers gradually filled with water, the walls, mounds and external trenches started to erode. These processes are evidenced by the evident variety of the pit-fills.

3. Soil chemistry. The chemistry of the soil inside and outside the grave affects the condition of the remaining wood or human and animal bones.
4. The influence of fauna and microorganisms. The decay and oxidation processes that take place inside the chamber affect the condition of the remaining wooden elements of its construction. High activity of microorganisms (mould), insects, caterpillars or larvae has destructive effects. There are also some cases when various animals have destroyed the graves (Kruťová 2003, 106–108, 113; Půlpán 2012, 26–27).

Construction factors:

5. The presence of external stone layers. The stones placed directly on the lid exert a lot of pressure on the roof and walls. A lid weighed with stones is more likely to collapse than a lid covered with a mound, or a grave without any external constructions.
6. The presence of vertical pillars. The roof and wooden walls are more likely to collapse if they are not supported by upright pillars, but only with horizontal ones.
7. The form of the wooden construction and the type of wood. Different preservation of the chamber may result from using thick planks instead of thick logs in the process of its construction. The choice of wood and its strength was very important. So far, however, the only known constructional element was oak.

Anthropogenic factors:

8. Intrusions and reopenings. Intrusions into the burial pits have been documented at some of the cemeteries (Poláky, Lovosice 1989, 2002). It is possible that some of them could have taken place just after the burial in the Ha C-H D1 period. There are two major explanations for this situation: a) ritual – for example with the intention to place another body in the same grave, or to remove a previously buried body; b) economic – involving the robbing of grave goods. There is evidence that Bylany culture graves have been reopened during the Migration Period (Blažek, Kotyza 1991; Koutecký, Smrž 1991, 216; Kruťová 2003, 110–111). It is probable that at that time the graves were still clearly visible on the surface.
9. Agricultural activity. Already in the Middle Ages people started to collect stones to mark their land and this may have led to the destruction of stone constructions over burial pits (Kruťová 2003,

106). The intensity of agricultural activities, especially deep ploughing with the use of steam ploughs since the 19th century (Böhm 1931, 71; Stocký 1930, 47) had a major impact on the condition of graves in north-western Bohemia. Since World War II people have also started to use artificial fertilizers which have a negative effect on the preservation of organic materials like wood, leather etc.

10. Present day human activity. Graves may have been disturbed or destroyed as a result of various construction works or mining processes. However, it is often the case that such processes actually lead to their discovery.
11. Research methods. Any rescue excavation process is preceded by the removal of top soil by mechanical stripping. These actions destroy the upper parts of the graves including their various external markers.

7. Discussion: the characteristics of the Bylany culture burial chambers

The following discussion focuses mainly on the function of the chambers (section 7.1), and the constructional elements and techniques (section 7.2). A few hypothetical reconstructions of the types of chambers in the Bylany culture are presented on the basis of the analysed data. The presence of wooden chambers is considered with reference to various socio-economic issues. Therefore, part of this chapter is devoted to chamber graves which share similar characteristics and grave goods (section 7.3). Section 7.4 explores how these features may help in understanding and reconstructing the social structure of the Bylany culture.

7.1. *The function of the chambers*

Wood is a very fragile material and given the Central European soil and weather conditions it is very rarely preserved in a decent condition at archaeological sites (Malinowski 1965, 169–174). If there are no remains of wooden features the evidence for the presence of burial chambers is rather indirect. It is even harder to state that a chamber had existed if only single features are found in the grave i.e. post-holes, stone-fill, foundation trenches. The grave is characterised as a chamber grave if the above-mentioned elements are found, however in some

cases such interpretations may be problematic. The question is if the chamber graves are first of all those in which most wooden construction elements survived? In order to solve this problem it is first necessary to define which elements make an ordinary grave become a chamber grave. If the chamber is defined as an empty space, unfilled with soil, then the feature defining a grave as a chamber grave is the presence of a lid/roof. The roof is the most important constructional element as it closes up the space inside the chamber. The floor of the grave, its walls, pillars, and the external stone layer are only additional elements of construction and they do not have a direct effect on its actual function. The main function of the chamber, therefore, is creating a void inside the grave and making it “a house of the dead”. On this basis we can conclude that a “chamber grave” may be defined as a grave which originally had an empty, internal space. The existence of such space can be determined based on direct and indirect evidence, as well as the assessment of postdepositional and taphonomical processes.

7.2. Construction techniques and hypothetical appearance of the chambers

What may be regarded as a “burial complex” consists of internal and external construction elements, both of which require a lot of worked wood and stones. From the technical point of view the whole construction process can be divided into three stages. The first stage, which requires considerable time and effort, involves digging the burial pit and post-holes. During the next stage the stones needed to cover the roof of the chamber are collected. The third stage is the most difficult one, as it involves the preparation and working of wooden elements. This includes the choice of trees, their cutting, basic preparation of the acquired material and its transport. Detailed analyses have established that only hard oak wood was used for the construction of chambers and that working with this kind of material required good quality tools (Koutecký 1966, 14; 2003a, 104; Koutecký, Smrž 1991, 166; Pleiner 1959, 656).

There were some chambers that could have comprised four basic wooden features: the roof (lid), the lining of the walls, the floor and the pillars. The presence of these construction features is highly varied among the different cemeteries and it is rare for more than one feature to be present in a chamber grave. The feature that is most often found

in the pit is the chamber lid. There are very few examples where a lid, the wooden lining of the walls (Poláky 9/74) and the floor are found together (Rvenice 1963). In some chambers the only remaining element is the floor (Lovosice 24/2002; Vikletice 138/63–64), while others have only post-holes in the corners (for example Vikletice 146 i 165/63; Poláky 7, 11, 20/74; 6, 12/80), within their walls or in the floor (Račíněves 3/98).

On the basis of the above-mentioned features it can be argued that several types of worked, wooden elements were used for constructing a chamber grave. For making the lid in larger graves (measuring, for example, 500 x 300 cm) it was necessary to prepare many round, half-round or square-sectioned logs 10–15 cm thick, and sometimes even tens of planks of the same width. Branches of coniferous trees were probably used for ceilings made of crossed beams with visible gaps between them (Poláky 1/1974). Upon excavation the bottom of the grave was covered with 1 cm thick layer of wood which suggests that originally the floor was completely or partially laid with thin planks. In a situation where the surface of walls was lined entirely with wood the number of logs or boards required was much greater. Based on the preserved post-holes it appears that the largest construction features probably comprised vertically arranged, round pillars with circa 30 cm in diameter. It is possible that they were worked only to a limited extent – cut to equal lengths, with the bark and branches removed, and perhaps sharpened at the ends.

If we accept that the situation observed inside the excavated graves is not accidentally caused by the post-depositional processes, it can be assumed that apart from a variety of elements used, many advanced building and carpentry techniques have been applied in the process of grave construction. Some scholars believe that 90% of the Bylany culture graves which had a chamber, were built with the frame construction (Koutecký 2002, 139). At the present stage of research it is hard to distinguish the walls with frame construction built with the use of stones (in Czech *srubová konstrukce*) from the more technologically advanced walls with log-house construction (in Czech *roubená konstrukce*), which involved using tetragonal-sectioned beams⁷. The

⁷ The Czech terms „srubový“ and „roubený“ are synonyms. However, in this paper the phrases have been distinguished: „srubová konstrukce“ made with round-sectioned logs and „roubená konstrukce“, made with square-sectioned logs.

remains of crossed logs found in the corners of a pit are evidence for the use of round logs in frame construction. The foundation trench along the walls proves the use of worked logs (cf. Biel 1985, 30–40, fig. 21, pl. 2a; Bláhová-Sklenářová 2012, fig. 41; Golec 2004, fig. 1, 7, 11; Kos 2004, fig. 7; Koutecký 1968, 436–437, fig. 19; Nekvasil 1960, tab. 12; Říhový 1956, fig. 26). It is possible that a more complicated vertical post and beam construction was used in the graves where post-holes were found. The technique (in Czech *drážková konstrukce*) is characterised by cutting grooves in the vertical post where horizontal boards, whose length equalled the distance between the posts, were fitted. It is assumed that this technique has been used since the Neolithic (Bláhová-Sklenářová 2012, 45).

Therefore, the final form of the chamber varied depending on the construction techniques and our suggested reconstructions certainly show only some of many possible variants (Fig. 5: 2). Based on the surviving elements and the similarity of the techniques employed, it is possible to attempt a new reconstruction of the original form of Bylany culture chamber graves. There are chambers only covered with lids (Fig. 6: 1), but variants with both roofs and floors may have also existed (Fig. 6: 2). If the chambers were entirely constructed from wood, but did not have any traces of post-holes, it can be assumed that they were made with frame construction with the use of round logs (Fig. 6: 3), and possibly with the use of tetragonal-sectioned logs (Fig. 6: 4).

When we analyse the appearance of the chambers we often encounter a problem in determining the original height of the pillars in the graves with vertical construction features. It is generally believed that the pillars reached the surface level (Koutecký 2008a, 60) and then were covered by a roof and occasionally also by a layer of stones which formed the external part of the “burial complex”. However, it is also possible to imagine that the corner posts may have extended above the surface level and were part of some external construction (Koutecký, Smrž 1991, 207–208; Metlička 2010, 146). This interpretation is usually suggested with regard to wooden constructions with corner posts, that are often considered as “houses of the dead” (in Czech *domy mrtvých*; in German *Totenhäuser*). In Bohemia, such structures have been built in various time periods, among others in the early Stone Age, in the Bronze Age and in the Hallstatt period (e.g. Bláhová-Sklenářová

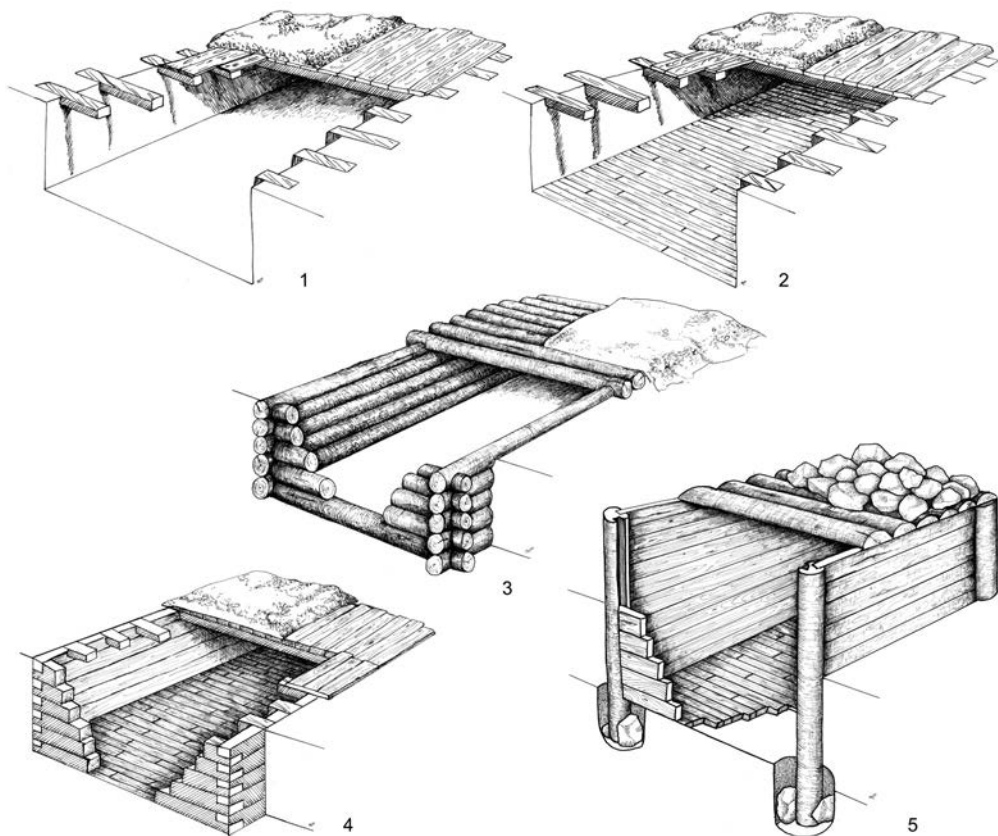

Fig. 6. Reconstructions of the hypothetical appearance of chambers. 1 – chamber with roof; 2 – chamber with roof and floor; 3 – chamber made from round logs and built in framework construction; 4 – chamber made from tetragonal-sectioned logs and built in log-house construction; 5 – external construction (so-called „house of the dead”) built in vertical post and beam construction (drawing by J. Langhamer, commissioned by the authors).

Ryc. 6. Rekonstrukcje hipotetycznego wyglądu komór. 1 – wariant ze stropem; 2 – wariant ze stropem i podłogą; 3 – komora z okrągłaków (kłód) zbudowana w technice zrębowej; 4 – komora z czworokątnych bali wykonana w technice wieńcowej; 5 – naziemna konstrukcja (tzw. „dom zmarłego”) zbudowana techniką sumikowo-łątkową (rys. J. Langhamer według propozycji autorów).

2012, 17, 74–76; Malinowski 1965, 169; Peška 2001; Pěnička 2010). They are also relatively well known in France during the La Tène period, and by the Danube in Austria and Slovakia (Brnić, Sankot 2005, 52–54, fig. 12). A single construction from the Ha D3-LT A period has recently been discovered in Černouček, near Litoměřice. The wooden chamber had a double roof: the first lid was on the surface level, and the second lid directly above it. The authors of the reconstruction as-

sume that this chamber was made with vertical post and beam technology, and that the stones originally lay on the wooden roof (Brnič, Sankot 2005, 51–52, 11A-C, fig. 22)⁸. Therefore, the late phase of the Hallstatt period was not only characterised by the use of vertical post and beam technology, but also by various ways of situating the roof and placing the stones on top of it. It is probable that similar above-ground constructions were present in some graves in north-western and central areas of Bohemia during the Ha C-Ha D1 period (Fig. 6: 5).

When analysing the techniques used in the processes of constructing chamber graves we should consider the possibility that such chambers may have been reminiscent of regular buildings of the Bylany culture such as houses, outbuildings, granaries etc. Therefore, chamber graves are of great significance for our understanding of the building customs of the Bylany culture. They could enhance our understanding of archaeological data from settlement sites, which is often insufficient and does not provide details of various building technologies (cf. Bláhová-Sklenářová 2012; Malinowski 1965, 180).

7.3. *Groups of chamber graves with similar characteristics and grave goods*

D. Koutecký (1968) adopted and modified the system of groups with similar characteristics (in Czech *kombinační skupiny*; in German *Kombinationsgruppe*) that was elaborated for the first time by G. Kossack in the middle of the 20th century especially with regard to evidence from Germany (Kossack 1954; 1957; 1959; 1970). The main criteria for the division of graves were size, form and furnishings. This was the basis for distinguishing two (Koutecký 1968) and later three main groups (Koutecký 1993a), which were then divided into a few subgroups and subsequently modified a number of times (Fridrichová *et al.* 1996; Koutecký 2001; 2008a, 60). Today we can distinguish three main groups of graves (below abbreviated to KS):

KS I – inhumation chamber graves with wagons, yokes, horse harness, weapons etc., whose longer wall measures over 300 cm, and which take up an area between 5 and 25 sq. metres

⁸ The complicated wooden-stone frame construction reaching above the ground level, with an entrance corridor (*dromos*), dated to the Hallstatt period (end of Ha C2), was discovered at Morašice in south Moravia. In this case it is possible that there was a double ceiling (Golec 2004, Abb. 1; cf. Říhovský 1956).

KS II – inhumation pit burials, and cremation burials, without wagons, yokes, horse harness or weapons, whose longer wall measures less than 300 cm, and which takes up an area between 1, 5 and 10 sq. metres

KS III – pit and urn cremation burials (according to Koutecký 2008a, 60; cf. 1968, 442; 1993a, 50; 2001, 766; Fridrichová *et al.* 1996, 170, 175).

At the current stage of research this division is not entirely satisfactory as excavations in north-western Bohemia show that the distinction between the three groups is much more detailed and complicated. At a number of cemeteries there has been both direct and indirect evidence for the presence of chambers within the group of graves which do not match the characteristics of group KS I. These are graves without harness, wagons or any other grave goods listed as being characteristic for the KS I group. Moreover, these graves are much smaller in size, they often contain cremations and as such they would correspond more closely with the characteristics of group KS II (Koutecký 2001, 766; 2008a, 60). If we consider the grave goods and the characteristics of the graves we can notice that the presence of post-holes in the corners of the pit (Fig. 2: 2–5; Vikletice 146 and 165/63), large stones (Lovosice 1989; Račíněves 4/2000), and wooden construction elements (Poláky, Račíněves 9/99) are common for the group KS II. Generally speaking, the presence of chambers in Bylany culture graves is more common than previously thought (Koutecký 2001, 766; 2008a, 60). This mostly refers not only to the group KS II-1, characterised by a large number of pottery and metal objects, but also to the poorly furnished group KS II-2. The observations recently made in Lovosice (Půlpán 2012), Račíněves (Koutecký 2008b), Poláky (Koutecký 1993a, 26) and at other previously excavated sites in central Bohemia (Dvořák 1934–1935; Koutecký 1968) confirm these statements. The size of the burial chambers is smaller than those in group KS I (see Fig. 2) and sometimes they were distinguished only by the presence of a wooden roof. However, their presence in graves is undisputed (cf. Koutecký 1968, 477). Based on the above observations, defining the whole group KS II-1 with the use of the general term “pit burials” (Koutecký 1993a, 50; 2001, 766; 2008a, 60) continues to be imprecise.

7.4. *The social aspect of chamber graves*

The chamber and rich grave goods are thought to signify the high social status of the deceased (Koutecký 1968; 2001; 2003a; 2008a; 2008b). The burials with wagons from group KS I-1, traditionally regarded as “princely graves” (Dvořák 1938), usually belonged to “the head of the tribe – the elite ruling during the time of peace” or to “the military leaders – commanding the warrior groups during the time of war” (Koutecký 1968, 477). The graves with harness are said to belong to “horsemen-*equites*, forming the major component of the army” (Koutecký 1968, 477). The graves from group KS II-1 are regarded as belonging to “unarmed members of the kinship-based society” (Koutecký 1968, 477). The characteristics of chamber graves according to their forms and the variety of grave goods directly affect the way we interpret the social structure of the Bylany culture (Koutecký 1968), and the presence of chambers in the graves from group KS II show that the social relations were rather complicated. Finally, when we attempt at summarising the evidence presented above, a question arises – what was the reason for constructing (or not) a chamber grave? If they were not constructed with the sole intention to signify the high status of the deceased, then what other meanings did such constructions have and what led to the creation of such time consuming and expensive graves?

F. Dvořák, who analysed the central-Bohemian cemetery in Hradenín in the 1930s and examined the factors determining the construction of burial chambers, was the scholar to observe the local differences in the role of stone-fillings within the graves (Dvořák 1934–1935, 72–73). He also noted that apart from the wealthy status of the deceased, among the important factors may have also been religious or ethnic reasons (see the motto of this article). Some of his original arguments still hold true today⁹. When we analyse the influence of natural environment on the chamber construction, it is worth discussing the use of stone-fillings or external layers of stones at various cemeteries. If the use of stones was only dependent on natural environment conditions then their presence should be registered only in selected areas. They would have been found in larger number of cases

⁹ We are not going to consider the ethical aspects of historic buildings or archaeological phenomena which are highly debatable issues within the Hallstatt period (cf. Filip 1934–1935, 61, 65–66; Golec 2005, 197–198; Koutecký 1968, 478–479; Neustupný 2010, 291–293; Podborský 2002, 170; Venclová 2008, 13–14).

in the mountainous region of Central Bohemian Uplands. In this area stones are abundant and due to natural slope processes they are moved towards the lowlands – hence they can be collected without any difficulty (Půlpán, Radoň 2012, 183).

Basalt and phonolite were commonly used in Lovosice (Půlpán, Radoň 2012), but the stone-fills at this cemetery are rarely registered. The influence of the natural environment is therefore only visible in the areas lacking raw materials and in places which required transporting them from a distance. In the areas where raw materials are abundant there must have been some other reasons for constructing the chambers with the use of stones. The same also applies to the availability of wood.

From a technological point of view, the construction of a chamber was a very time consuming process requiring considerable amount of labour and materials. Therefore, it is quite clear that the chamber was not a product of one individual, but rather a well-organized group of people. There are a few questions that can be asked: how large was the construction team, how did they cooperate with each other and what organization and technical skills did they possess? We can also try to reconstruct the whole process of work organization and the division of labour. It is possible that the further stages in constructing the chamber, like digging the pit, collecting stones, building the chamber, were orchestrated and carried out by various “specialised” groups of people. Carpentry work was certainly conducted by people with specialised skills.

The main function of a chamber was to create an empty space inside the burial pit. The size of the chamber was determined by the construction technique. First of all, certain elements of the chamber must have been put together and then placed in the pit, which led to a significant decrease of the space available for the body and grave goods. Therefore, it seems that the builders must have been accustomed to all the necessary elements of the chamber. Most space was taken up by the vertical features such as pillars and wooden constructions that were lining the walls and constructed with frame or vertical post and beam technique. The size of the grave depended on the number of buried people, the funeral rite and the planned deposition of grave goods at the funeral. Most space was usually taken by four-wheeled wagons and these usually required the construction of a larger grave-pit. Another factor affecting the size of the grave was the assumed or previ-

ously known number of vessels which would be placed in the grave. It is noteworthy that in some Bylany culture graves there were over fifty vessels, not only made from clay, but also from wood and wicker¹⁰. The chamber-builders must have known beforehand what were the right proportions between size of the pit, construction technique, grave goods, number of the deceased and the funeral rite. The arrangement of space must have been planned in every detail to meet the expectations of the society. Therefore, the final form of the chamber was the result of carefully planned, conscious and logical process and almost mathematical calculations which are attested by similar sizes of graves from particular groups¹¹.

When analysing the final appearance of the chamber, secondary, socio-cultural factors should also be considered. The basic question is whether the final appearance of the chamber directly reflects the identity of the deceased or whether it mirrors the will of the living. There are a variety of cultural aspects within different social groups (families, kinship groups etc.) that can affect the form of the chamber, including constructional skills, customs, and economic issues (Benedictová 1999). For example, arranging a splendid funeral may potentially bring economic success to the family members who invested a significant portion of their own wealth. Finally, the “house the dead” together with the offered grave goods, manifests respect for the buried person. The relatives of the deceased, through their participation in the funeral, may have manifested their prestige or their rights with regard to the sphere of economy, law, territory, politics, war or religion (Pospíšil 1997). Therefore, the construction of the grave and the funeral itself is highly dependent on the people who took active part in this rite of passage (Turner 2004; van Gennep 2006).

The wide variety of funeral rites, as reflected in the so-called “bi-ritualism”, and a plethora of deposited grave goods are a characteristic cultural-anthropological feature of the Hallstatt period societies. Alongside lavishly equipped graves, certainly belonging to the Bylany culture, there were also numerous graves which did not contain rich objects or have above-normative size (KS II). We must be aware

¹⁰ When we analyse the the interior of the grave we should also consider the elements made from organic materials like wooden floors, platforms, beds, leather, textile or wicker mats (Mazač, Tvrđík 2000; Půlpán 2012, 143–144).

¹¹ The standard size of the chamber in group KS I is 500/550 x 250/300 cm, and in group KS II 200/270 x 150/70 cm.

of the fact that apart from the existence of social elites, there was also a relatively large group of people, who in the course of their lives did not manage to reach the highest echelons of society. Despite various interpretational problems, it is possible to assume that there once existed some “middle-class” which formed the core of the Bylany society. Naturally, within this class we might expect the existence of other levels of complicated social stratification¹².

Thus, it seems that the variety in grave constructions presented above may represent more complicated social relations than was previously assumed and interpreted from the existing models of grave-groups sharing similar characteristics (Koutecký 1968; 2001; 2008a). The presence of chambers in graves belonging to group KS II, which contained common jewellery and everyday objects, may imply a heterogeneity of such social aspects, that can only be assumed on the basis of archaeological evidence.

In a wider geographical sense, chamber graves belong to quite widely distributed cultural phenomena in the Hallstatt period (e.g. Biel 1985; Bönisch 1988; Brosseder 2004; Gediga 2010; Gedl 1973; Golec 2004; Kossack 1970; Madera 2002; Malinowski 1965; Pare 1999; Podborský 2002; Stegmann-Rajtár 1992; Šaldová 1968). However, in contrast to the prestigious objects which were almost exclusively used by the elite, it seems that in the very construction of the chamber graves we may also observe some aspirations of the “middle class” to reach the standards and practices characteristic for the highest strata of the Hallstatt societies.

8. Conclusions

This paper has explored the chamber graves of the Bylany culture (HA C-Ha D1) in north-western Bohemia – i.e. present-day Ústí nad Labem region (in Czech *Ústecký kraj*). The chambers are usually a feature of the richest and most prestigious graves of that culture (Koutecký 1968; 2008a, 60). The main aim of this paper was to present different ways of interpreting chamber graves from selected archaeological sites and to verify the previously gathered information.

¹² The social status of an individual or a group of individuals changes very quickly (i.e. social mobility). The social status can be congenial (sex, age), inherited or achieved (intelligence, actions). The basic categories can be men-women, men-boys, women-girls, bachelors/spinsters – married, childless-parents. Immature individuals achieve a social status together with the specific age (Murphy 2006).

At the beginning of the present paper we have noted that the present state of knowledge is highly dependent on the nature of the archaeological excavations conducted so far and the fact that most chamber graves were discovered during rescue excavations. Moreover, a considerable number of graves were found in the pre-war period and in many instances the exact circumstances of their discovery are unknown (Půlpán 2012, 27–31, 198; Zápotocký 1964). In the course of the last 30 years only some parts of Lovosice (Půlpán 2007; 2008; 2009; 2012; Reszczyńska, Půlpán 2004) and Račiněves (Koutecký 2000a; 2000b; 2008b) have been excavated. Another problem is the incompleteness of our database of funerary finds, since in north-western Bohemia there is no single, completely excavated cemetery.

Our analysis of chamber graves has been divided into two basic parts which concerned a) the internal form of the chamber i.e. the wooden construction, b) the external part of the grave i.e. the external stone layer or the presence of stone-filling within the grave. In our studies we refer to various factors which may directly or indirectly suggest the presence of a chamber. One of the direct proofs for the prior existence of a chamber are wood remains. However, in our particular climatic and pedological context the preservation of wood is relatively poor. Wood is well preserved only in very exceptional circumstances. Therefore, most of the evidence for the presence of chambers is indirect (pit-holes in the walls or floors of the chambers, grooves for fitting planks or beams – cuts and edgings in the walls, external stone layers, the stratigraphy of the bottom layers of the excavated feature). Particularly problematic is the identification of chamber graves based only on one of those indirect factors. The situation encountered inside the grave upon excavation also results from a range of post-depositional processes, both natural or anthropogenic. Additionally, the post-depositional processes also depend on the type of the chamber construction. All those factors hamper the possibilities of interpreting and reconstructing the original appearance of the chamber.

This paper also attempts to provoke further discussions on the functions of chambers and the methods of their construction. Based on the analysed sources it has been assumed that the main function of the chamber was to create an empty space inside the pit. In order to create this space various constructional elements were used such as a roof, floor, wall-linings or vertical pillars. Thanks to these, it is pos-

sible to assume that the building techniques varied, but the most common technique involved constructing chambers with frame construction with the use of stones, frame construction from worked beams and a more complex vertical post and beam technique. All this suggests that the construction of chambers may have varied considerably also within one cemetery. The technological analyses conducted in this paper resulted in suggesting a number of reconstructions of the original appearance of the chamber (Fig. 6). Additionally, it may be assumed that the techniques employed in the construction of the chambers may have reflected – as yet unknown – regular buildings from settlement sites of the Bylany culture (cf. Malinowski 1965, 180).

Building a chamber, which represents a “house of the dead”, is a time-consuming investment which requires significant amount of energy and materials and which was probably not a product of one individual, but rather a group of people. Therefore, the last part of this paper was devoted to various social aspects associated with the role of the chamber graves. The term “chamber graves” sometimes refers only to inhumation graves of above-normative size, with elaborate furnishings (among others including parts of horse harness, yokes, parts of wagon and weapons). In result of our analyses we argue that the presence of a chamber is not only associated with the grave-group KS I. At several cemeteries chambers have been noted also in graves belonging to grave-group KS II, which is characterised by much smaller grave-pits, lack of prestigious objects and bi-ritualism. For this reason in future studies it is impossible to consider KS II graves only as “pit-graves” (after Koutecký 2001, 766; 2008a, 60) – i.e. graves having only a simple pit without any constructions. Moreover, in the course of forthcoming excavations it is necessary to pay more attention to potential presence of constructional elements of the chambers, especially in the poorly preserved graves belonging to group KSII.

The conclusions presented above have significant implications for our current model of the social structure of the Bylany culture. The grave-group KS I is traditionally regarded as belonging to the ruling class of the Bylany culture, while group KS II is related to free members of the society, but those who were not members of the elite (Koutecký 1968). However, looking at these notions in the context of our current understanding of social structure, it seems that chamber graves may have also been constructed for those social classes which did not

reach the highest echelons of their society. Apart from grave goods, an indirect reflection of the broad spectrum of social structures of the Bylany culture may also be seen in the diversity of funerary constructions and their various features. In our view the wooden chambers with an external stone layer, known from Ha C – Ha D1 from north-western Bohemia, may have reflected some aspirations of the “middle-class” to, at least symbolically, reach the funerary splendor of the contemporary elites.

References

- Benedictová R. 1999. *Kulturní vzorce*. Praha: Argo.
- Biel J. 1985. *Der Keltenfürst von Hochdorf*. Stuttgart: Konrad Theiss.
- Blažek J. and Kotyza O. 1991. Pohřebiště z doby stěhování národů v Lovosicích. *Vlastivědný sborník Litoměřicko* 26 (1990), 59–66.
- Bláhová-Sklenářová Z. 2012. *Obytné stavby doby bronzové – otázky stavebního a konstrukčního vývoje (= Praehistorica XXX/2)*. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Karolinum.
- Böhm J. 1925. Bylanský hrob ve Střešovicích. In J. Schránil (ed.), *Niederlův sborník. Obzor praehistorický* IV. Praha, 11–23.
- Böhm J. 1931. Bylanské pohřebiště v Praze – Střešovicích. *Zprávy Československého Státního archeologického ústavu* II a III (1929–1930), 45–72.
- Böhm J. 1937. *Základy hallstattské periody v Čechách*. Praha: Společnost československých prehistoriků.
- Böhm J. 1941. *Kronika objeveného věku*. Praha: Družstevní práce.
- Bönisch E. 1988. Hallstädtische Bestattungssitten in der Lausitzer Kultur. In Z. Bukowski (ed.), *Forschungen zur Problematik der Lausitzer Kultur*. Wrocław: Ossolineum, 149–155.
- Brníč Ž. and Sankot P. 2005. Časně laténský pohřební areál s „enclos quadrangulaire“ v Černoučku, okr. Litoměřice. *Památky archeologické* 96, 31–70.
- Brosseder U. 2004. *Studien zur Ornamentik hallstattzeitlicher Keramik zwischen Rhönetal und Karpatenbecken (= Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 106)*. Bonn: Rudolf Habelt.
- Buchtela K., Niederle L. and Matiegka J. 1910. *Rukověť české archeologie*. Praha: Jan Laichter.
- Chochorowski J. 1999. Żelazny oręż Barbarzyńców – wczesna epoka żelaza poza zasięgiem cywilizacji klasycznych. In J. K. Kozłowski (ed.), *Encyklopedia historyczna świata. Tom I. Prehistoria*. Kraków: Agencja Publicystyczno-Wydawnicza Opres, 304–395.
- Dvořák F. 1933. Kostrový hrob bylanského typu z Plaňan. *Památky archeologické* 39, 35–38.
- Dvořák F. 1934–1935. Nálezy bylanského typu na Kolínsku. *Památky archeologické* 40, 72–82.

- Dvořák F. 1936. *Pravěk Kolínska. Soupis archeologických památek Kolínska a Kouřimská*. Kolín: Učitelstvo školního okresu kolínského.
- Dvořák F. 1936–1938. Nálezy bylanského typu na Kolínsku II. *Památky archeologické* 41, 51–86.
- Dvořák F. 1938. *Knížecí pohřby na vozech ze starší doby železné (= Praehistorica I)*. Praha: Prehistorický ústav Karlovy Univerzity.
- Filip J. 1932. Kování pravěkého vozu z Nymburka. *Památky archeologické* 38, 60–61.
- Filip J. 1934–1935. Hallstattská kultura v Čechách. *Památky archeologické* 40, 34–72.
- Filip J. 1936–1937. *Popelnicová pole a počátky železné doby v Čechách*. Praha: Jan Filip.
- Filip J. 1956. *Keltové ve střední Evropě*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Filip J. 1961. Rod a rodina v předkeltském a keltském prostředí. *Památky archeologické* 52, 282–294.
- Filip J. 1963. *Keltská civilizace a její dědictví. III. doplněné vydání*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Fridrichová M., Koutecký, D. and Slabina, M. 1996: Die Gräberfelder der Bylaner Kultur in Praha I. *Památky archeologické* 87, 104–178.
- Fridrichová M., Koutecký, D. and Slabina, M. 1997: Die Gräberfelder der Bylaner Kultur in Praha II. *Památky archeologické* 88, 5–64.
- Gediga B. 2010. Śląsk – regionalna prowincja kultury halsztackiej. In B. Gediga and W. Piotrowski (eds.), *Rola głównych centrów kulturowych w kształtowaniu oblicza kulturowego Europy Środkowej we wczesnych okresach epoki żelaza*. Biskupin – Wrocław: Muzeum Archeologiczne w Biskupinie, Polska Akademia Nauk – Oddział we Wrocławiu, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, 187–218.
- Gedl M. 1973. *Cmentarzysko halsztackie w Kietrzu, pow. Głubczyce*. Wrocław: Ossolineum.
- Golec M. 2004. Ein Dromos in Mähren. Dromos na Moravě. *Archeologické rozhledy* LIV, 532–560.
- Golec M. 2005. Halštatské osídlení mikroregionu v regionálním kontextu. In V. Podborský (ed.), *Pravěk mikroregionu potoka Těšetičky/Únanovky. K problematice pravěkých sociálních struktur*. Brno: Ústav archeologie a muzeologie FF MU Brno, 195–218.
- Hnízdová I. 1955. Bylanský skřínkový hrob v Neratovicích. *Archeologické rozhledy* 7, 32, 49–53.
- Horáková-Jansová L. 1934. Bylanský hrob kostrový v Mincích (okr. Kralupy). *Zprávy Československého Státního archeologického ústavu* IV (1931), 54–55.
- Kos P. 2004. Pohřby žen z doby halštatské v Modřicích u Brna. In O. Chvojka (ed.), *Popelnicová pole a doba halštatská. Příspěvky z VIII. konference, České Budějovice 22. – 24. 9. 2004 (= Archeologické výzkumy v jižních Čechách, Supplementum 1)*. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 271–292.
- Kossack G. 1954. Pferdegeschirr aus Gräbern der älteren Hallstattzeit Bayerns. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 1, 111–150.
- Kossack G. 1957. Zur Chronologie der älteren Hallstattzeit (Ha C) im bayerischen Alpenvorland. *Germania* 35, 207–223.

- Kossack G. 1959. *Südbayern während der Hallstattzeit* (= *Römisch-Germanische Forschungen* 24). Berlin: de Gruyter.
- Kossack G. 1970. *Gräberfelder der Hallstattzeit an Main und fränkischer Saale*. (= *Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte* 24). Kallmünz/Opf: Michael Lassleben.
- Koutecký D. 1965. Vikletice, okr. Chomutov. *Bulletin záchranného oddělení* 1964/2, č. 162, 111.
- Koutecký D. 1966. Bylanský knížecí hrob ze Rvenic u Postolopr. *Archeologické rozhledy* 18, 12–21.
- Koutecký D. 1967. Nové nálezy ze severozápadních Čech. *Archeologické rozhledy* 19, 30–34.
- Koutecký D. 1968. Velké hroby, jejich konstrukce, pohřební ritus a sociální struktura obyvatelstva bylanské kultury. *Památky archeologické* 59, 400–487.
- Koutecký D. 1988. Halštatské osídlení v severozápadních Čechách. Nálezy z doby bronzové, halštatské a starolaténské na Kadaňsku I. a II. *Archeologické rozhledy* 40, 49–96, 254–295.
- Koutecký D. 1991. *Lovosice (okr. Litoměřice)*. Nálezová zpráva č. j. 1160/1991. Archiv nálezových zpráv ÚAPPSZČ v. v. i. Most.
- Koutecký D. 1993a. Das Bylaner Gräberfeld in Poláky, Kr. Chomutov, II. Teil. *Památky archeologické* 84, 5–55.
- Koutecký D. 1993b. Halštatské osídlení v severozápadních Čechách. Nálezy z doby bronzové, halštatské a laténské na Podbořansku III. *Archeologické rozhledy* 45, 585–611.
- Koutecký D. 2000a. Bylanské pohřebiště v Račiněvsi (starší nálezy a výzkum z r. 1999). In P. Čech and M. Dobeš (eds.), *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi*. Most: Archeologický ústav Akademie věd České republiky, Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum, Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech, 127–132.
- Koutecký D. 2000b. Bylanské pohřebiště v Račiněvsi. *Pravěk Nová řada* 10, 449–456.
- Koutecký D. 2001. Jaroslav Böhm, Jan Filip a bylanská kultura. *Archeologické rozhledy* 53, 763–768.
- Koutecký D. 2002. Vztah kultury bylanské ke kultuře mohylové halštatské na Plzeňsku. *Sborník Západočeského muzea v Plzni, řada Historie* XVI, 137–143.
- Koutecký D. 2003a. *Příspěvky k době halštatské v severozápadních Čechách* (= *Příspěvky k pravěku a rané době dějinné severozápadních Čech* 13). Most: Ústav archeologické památkové péče SZ Čech.
- Koutecký D. 2003b. Skříňkový hrob bylanské kultury z Dobříčan u Žatce, okr. Louny, Ústecký kraj. In L. Šmejda and P. Vařeka (eds.), *Sedmdesát neustupných let. Sborník k životnímu jubileu prof. Evžena Neustupného*. Plzeň: Fakulta humanitních studií Západočeské Univerzity, 85–91.
- Koutecký D. 2006. Bylanské pohřebiště a sídliště v Dobroměřicích, okr. Louny. In R. Sedláček, J. Sigl and S. Vencel (eds.), *Vita Archaeologica. Sborník Víta Vokolka*. Hradec Králové – Pardubice: Muzeum východních Čech v Hradci Králové, 129–143.
- Koutecký D. 2007. Vlivy kultury bylanské na kulturu platěnickou ve východních Čechách. In M. Salaš and K. Šabatová (eds.), *Doba popelnicových polí a doba*

- halštatská. *Příspěvky z IX. konference, Bučovice 3. – 6. 10. 2006*. Brno: Masarykova univerzita, 131–143.
- Koutecký D. 2008a. Bylanská kultura. In N. Venclová (ed.). *Archeologie pravěkých Čech 6. Doba halštatská*. Praha: Archeologický ústav AV ČR, v. v. i., 46–66.
- Koutecký D. 2008b. Bylanské pohřebiště a jiné nálezy z Račiněvsí (okr. Litoměřice, Ústecký kraj). *Archeologie ve středních Čechách* 12, 389–448.
- Koutecký D. 2009. Halštatské osídlení v severozápadních Čechách V. Nálezy z doby bronzové, halštatské a laténské na Žatecku a Lounsku. *Archeologie ve středních Čechách* 13, 707–816.
- Koutecký D. and Smrž Z. 1986. Bylanské pohřebiště v Polákách u Kadaně. In T. Velímský (ed.). *Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1973–1982 (= Archeologické studijní materiály 15)*. Praha: Archeologický ústav ČSAV Praha, 85–92.
- Koutecký D. and Smrž Z. 1991. Pohřebiště bylanské kultury v Polákách, okr. Chomutov, I. díl. *Památky archeologické* 82, 166–223.
- Koutecký D. and Špaček J. 2004. Nové bylanské sídlištní nálezy ze středu města Čelákovic. *Archeologie ve středních Čechách* 8, 313–345.
- Kruťová M. 2003. Transformační procesy a problém intruzí v archeologii. In L. Šmejda and P. Vařeka (eds.), *Sedmdesát neustupných let. Sborník k životnímu jubileu prof. Evžena Neustupného*. Plzeň: Fakulta humanitních studií Západočeské Univerzity, 99–120.
- Madera P. 2002. Cmentarzysko ciałopalne kultury łużyckiej w Łazach, stan. 1, pow. Wołów, woj. dolnośląskie, w świetle ostatnich badań ratowniczych. In M. Gedl (ed.), *Wielkie cmentarzyska z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza*. Warszawa: Polska Akademia Nauk, Wydawnictwo Naukowe PWN, 149–174.
- Malinowski T. 1965. Kilka uwag o budownictwie ludności kultury łużyckiej, *Slavia Antiqua* 12, 167–182.
- Mazač Z. and Tvrđík R. 2000. Nové pohřebiště bylanské kultury v Kolíně. *Archeologie ve středních Čechách* 4, 147–156.
- Metlička M. 2010. K otázce plochých pohřebišť halštatské mohylové kultury. In R. Tichý (ed.), *Hroby, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlišťích (= Živá archeologie – (Re)konstrukce a experiment v archeologii)*. Supplementum 3. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, 143–150.
- Murphy R. F. 2006. Úvod do kulturní a sociální antropologie. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Nekvasil J. 1960: Die Grabung einer Platenitzer Besiedlung in Drystice, bez. Vyškov. *Přehled výzkumů 1959*, Brno, 62–63.
- Neustupný E. 2010. *Teorie archeologie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- Pare Ch. F. E. 1999. Beiträge zum Übergang von der Bronze – zur Eisenzeit II. Grundzüge der Chronologie im westlichen Mitteleuropa (11. – 8. Jahrhundert v. Chr). *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 46 (1), 175–315.
- Peška J. 2001. Hrob kultury se šňůrovou keramikou s vnitřní konstrukcí z Bystročic u Olomouce. *Pravěk Nová řada* 11, 131–161.

- Pěnička R. 2010. Domy mrtvých (pohřební nadzemní stavby na přelomu eneolitu a doby bronzové na Moravě). In R. Tichý (ed.), *Hroby, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlištích* (= Živá archeologie – (Re)konstrukce a experiment v archeologii). Supplementum 3. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, 13–20.
- Píč J. L. 1896–1897. Archeologický výzkum ve středních Čechách. Pohřebiště se skřebenými kostrami u Bylan. *Památky archeologické* 17, 381–410.
- Píč J. L. 1898–1899. Pohřebiště u Bylan. *Památky archeologické* 18, 215–225.
- Pichlerová M. 1969. *Nové Košariská. Kniežacie mohyly zo staršej doby železnej*. Bratislava: Slovenské národné múzeum.
- Pleiner R. 1959. Bylanské knížecí hroby v Lovosicích. *Archeologické rozhledy* 11, 653–660, 669–673.
- Pleiner R. and Rybová A. (eds.) 1978. *Pravěké dějiny Čech*. Praha: Academia, nakladatelství ČSAV.
- Pleinerová I. 1969. Hrob bylanské kultury v Březně u Loun. *Archeologické rozhledy* 21, 387–389.
- Pleinerová I. 1973. Bronzové nádoby v bylanské kultuře. *Památky archeologické* 64, 272–300.
- Podborský V. 2002. Výpověď bohatých hrobů horákovské kultury. In P. Čech and Z. Smrž (eds.), *Sborník Drahomíru Kouteckému* (= Příspěvky k pravěku a rané době dějinné severozápadních Čech 9). Most: Ústav archeologické památkové péče SZ Čech, 167–176.
- Pospíšil L. 1997. *Etnologie práva. Teze ke studiu práva z mezikulturní perspektivy*. Praha: Set Out.
- Půlpán M. 2007. *Hroby bylanské kultury z Lovosic na pozadí regionálního osídlení. Graves of Bylany culture from Lovosice against a background of local settlement*. Unpublished BA thesis stored at Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Praha.
- Půlpán M. 2008. Kostrový hrob bylanské kultury z Lovosic, okr. Litoměřice. In E. Černá and J. Kuljavceva Hlavová (eds.), *Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 2003–2007. Sborník k životnímu jubileu Zdeňka Smrže* (= Příspěvky k pravěku a rané době dějinné severozápadních Čech 15). Most: Ústav archeologické památkové péče SZ Čech, 155–170.
- Půlpán M. 2009. Kostrový hrob kultury bylanské se zlatou spirálkou z Lovosic, okr. Litoměřice. In J. Kuljavceva Hlavová and M. Sýkora (eds.), *Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách za rok 2008* (= Příspěvky k pravěku a rané době dějinné severozápadních Čech 16). Most: Ústav archeologické památkové péče SZ Čech, 73–107.
- Půlpán M. and Radoň M. 2012. Kameny a kamenné artefakty z hrobů bylanské kultury v Lovosicích. *Zprávy a studie Regionálního muzea v Teplicích* 29, 177–190. Teplice: Regionální muzeum v Teplicích.
- Půlpán M. 2012. *Pohřebiště bylanské kultury v Lovosicích. Burial-ground of Bylany culture from Lovosice. Burial-ground of Bylany culture from Lovosice*. Unpublished MA thesis stored at Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Praha.

- Reszczyńska A. and Půlpán M. 2004. Badania na wielokulturowym stanowisku Lo-
vosice, okr. Litoměřice, Ústecký kraj. *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego
Ośrodka Archeologicznego* 25, 311–321.
- Říhový J. 1956. Mohyla horákovské kultury v Morašicích na Moravě. *Archeolog-
ické rozhledy* 8, 13–18.
- Sedláček Z. 1980. Záchranný výzkum v Cerhenicích v r. 1973 (část II). *Archeologické
rozhledy* 32, 146–166, 238–240.
- Sklenář K. 1974. *Památky pravěku na území ČSSR. Od lovců mamutů ke státu
Přemyslovců*. Praha: Orbis.
- Stegmann-Rajtár S. 1992. *Grabfunde der älteren Hallstattzeit aus Südmähren*. Košice:
Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied v Nitre.
- Stocký A. 1930. Studie o hallstattské kultuře v Čechách II. *Památky archeologické*
1928–1930, 47–53.
- Šaldová V. 1968. Halštatská mohylová kultura v západních Čechách – Pohřebiště
Nynice. *Památky archeologické* 59, 297–399.
- Trachsel M. 2004. *Untersuchungen zur relativen und absoluten Chronologie der Hall-
stattzeit (= Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 104)*. Bonn:
Rudolf Habelt.
- Trebsche P. 2011. Die Architektur der ältereisenzeitlichen Siedlung von Prag 9 –
Miškovice. Zu einem neuen Gebäudetyp mit elliptischer Palisade. *Památky
archeologické* 102, 217–270.
- Turner V. 2004. *Průběh rituálu. Struktura a antiskuktura*. Brno: Computer Press.
- van Gennep A. 2006. *Obrzędy przejścia. Systematyczne studium ceremonii*. Warszawa:
Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Venclová N. (ed.) 2008. *Archeologie pravěkých Čech 6. Doba halštatská*. Praha: Ar-
cheologický ústav AV ČR.
- Vokolek V. 1999. *Východočeská halštatská pohřebiště*. Pardubice: Východočeské
muzeum v Pardubicích.
- Zápotocký M. 1964. Bylanské kostrové hroby na dolním Poohří. *Památky archeo-
logické* 55, 156–177.

Marek Půlpán, Agnieszka Reszczyńska

Problematyka grobów komorowych kultury bylańskiej (Ha C – Ha D1) w północno-zachodnich Czechach

Motto: *„Zámožnost zesnulých nebyla asi jediným důvodem k budování těchto nákladných hrobů, ale rozhodoval zde jistě i motiv náboženský a možná i ethnický“*

„Stopień zamożności zmarłych nie był chyba jedynym powodem budowania tych kosztownych grobów, ale prawdopodobnie decydowały o tym także względy religijne, a być może i etniczne”

F. Dvořák 1934–1935, 73

1. Wstęp

Kultura bylańska, zajmująca tereny środkowych i północno-zachodnich Czech, należy do ważniejszych i lepiej rozwiniętych jednostek kulturowych zarejestrowanych w Europie Środkowej w okresie halsztackim (Ha C – Ha D1). Obszar Kotliny Czeskiej, zasiedlony przez ludność kultury bylańskiej, pod względem kultury materialnej oraz związków gospodarczych i społeczno-kulturowych, łączony jest z zachodniohalsztackim kręgiem kulturowym, stanowiąc jednocześnie jego wschodnią granicę (Chochorowski 1999, 307, ryc. 356; Koutecký 2007, 131; Venclová 2008, 11). Obrządek pogrzebowy tej kultury charakteryzuje birytualizm, a także duże zróżnicowanie wyposażenia grobowego oraz różnorodność form jam grobowych (Koutecký 1968, 442; 2008a, 60). Kultura bylańska do powszechnej świadomości weszła przede wszystkim dzięki odkryciom grobów, w których wyposażeniu znajdowały się elementy uprząży końskich, części czterokołowych wozów, czy inne prestiżowe przedmioty, świadczące o elitarnym statusie społecznym pochowanych w nich osobników (Koutecký 1968).

2. Historia badań

Eponimiczne cmentarzysko w miejscowości Bylany, niedaleko Czeskiego Brodu (pow. Kolín) zostało odkryte przez archeologa i kolekcjonera J. L. Píča już w 1895 roku. Znaleźiska o nieznanym dotąd charakterze, zostały bardzo szybko opublikowane i oznaczone terminem zabytków „typu bylańskiego” (Píč 1896–1897; 1898–1899). W późniejszym okresie stały się one między innymi jednym z filarów pierwszego systemu chronologicznego opracowanego dla pradziejów ziem czeskich (Buchtela *et al.* 1910).

Prawdziwy punkt zwrotny w dziejach czeskich badań nastąpił dopiero w latach 20., a przede wszystkim 30. XX wieku wraz z pracami J. Böhma (1925; 1931; 1937; 1941), F. Dvořáka (1933; 1934–1935; 1936, 1936–1938;

1938) oraz J. Filipa (1932; 1934–1935; 1936–1937; 1956; 1961; 1963), którzy w sposób zasadniczy sformułowali główne tezy odnoszące się do okresu halsztackiego. J. Filip stał się założycielem szkoły archeologicznej, której olbrzymi wpływ w czeskim środowisku naukowym widoczny jest do czasów współczesnych (Koutecký 2001). Uczniem i bezpośrednim kontynuatorem tez sformułowanych przez J. Filipa jest D. Koutecký, który już kilkadziesiąt lat, w zasadzie jako jedyny w Czechach, regularnie zajmuje się opracowaniem materiałów kultury bylańskiej (por. spis literatury). To właśnie D. Koutecký jest autorem przełomowego i dotychczas niekwestionowanego, syntetycznego opracowania, poświęconego dużym obiektom grobowym, ich konstrukcji, obrządkowi pogrzebowemu oraz strukturze socjalnej ludności kultury bylańskiej (Koutecký 1968). Zawiera ono podsumowanie najważniejszych informacji i tez, które do czasów współczesnych stanowią podstawę wiedzy i badań na temat tej kultury.

3. Dotychczasowy stan wiedzy o grobach komorowych

W kulturze bylańskiej groby komorowe (niem. „*Kammergräber*” lub „*Grabkammern*”) mają w większości zarys prostokątny. Kwadratowy kształt komory stwierdzono jedynie u około 20% obiektów (Koutecký 2002, 137). Według współczesnych rekonstrukcji grób komorowy składał się z jamy, na której dnie w czterech narożnikach, a czasami także pośrodku, rozmieszczone były masywne słupy. Ich rolą było wspieranie drewnianych elementów wypełniających powierzchnie ścian jamy grobowej. Na słupach oparty był drewniany strop-wieko, utworzone z grubo ociosanych belek i osadzone w szczelinach w kształcie schodków, wyciętych w ścianach komory (Koutecký 1968, 436; 2008a, 60; por. Filip 1934–1935, 54–55). Wieko komory tworzyły poziome lub ukośne belki, obciążone kamieniami, nad którymi wznosiły się nasypy kurhanów. Kurhany miały obstawę w postaci wieńca kamiennego lub mogły być otoczone rowkiem, a na ich wierzchołku umieszczano stele lub naturalne głazy (Koutecký 2002, 139; 2008a, 60)¹³.

Poza obszarami północno-zachodnich i środkowych Czech, groby komorowe w kilku przypadkach odnotowane zostały także w zachodniej części Czech, na terenie halsztackiej kultury mogiłowej. Ich prostokątny zarys w większości interpretowany jest jako wpływ kultury bylańskiej (Koutecký 2002, 139; Metlička 2010; Šaldová 1968, 378). Na ziemiach czeskich jedynie we wschodnich regionach, należących do kultury śląsko-platenickiej, nie potwierdzono obecności grobów komorowych. Badacze tego regionu sądzą, że

¹³ Za specyficzną formę konstrukcji komorowej niekiedy uważa się tzw. komorowe groby skrzyniowe, zbudowane z płyt kamiennych, tworzących ściany i dno jamy grobowej, które w pewnych przypadkach mogły być przykryte drewnianym wiekiem (Koutecký 1968, 438; 2002, 139; 2008a, 60). Jako przykład z północno-zachodnich Czech można przytoczyć konstrukcje grobów z Dobříčan koło Žatca (Koutecký 2003b), czy ze środkowych Czech grób z Neratovic (Hnízdová 1955).

zamiast komór występowały tam jakieś drewniane skrzynie, wykonane z desek na kształt trumny (Vokolek 1999, 7).

Umiejętność budowania komór nie dotyczy oczywiście tylko obszaru Czech. W okresie halsztackim zwyczaj ten jest rozpowszechniony w znacznej części Europy. Komory drewniane w grobach zarejestrowane zostały na Morawach i w Dolnej Austrii (Golec 2004; Kos 2004; Nekvasil 1960; Podborský 2002, 167–168; Říhovský 1956; Stegmann-Rajtár 1992), na Słowacji (Pichlerová 1969), na terenie Niemiec, np. w dorzeczu Menu, nad środkowym Renem oraz w Saksonii (Bönisch 1988, 150; Kossack 1970, 140–141), a także na Śląsku (Gediga 2010; Gedl 1973, 20–30; Madera 2002; Malinowski 1965).

4. Krytyka źródeł

Przed rozpoczęciem analizy trzeba zaznaczyć, że prawie cała dotychczasowa wiedza o okresie Ha C – Ha D1, czyli o czasach funkcjonowania w Czechach kultury bylańskiej, oparta jest na źródłach pochodzących z cmentarzysk (około 90%). Z zupełnie inną sytuacją mamy do czynienia w przypadku znalezisk osadowych, gdzie poza nielicznymi wyjątkami, prawie nie znamy materiałów datowanych na ten okres (Koutecký, Špaček 2004; Sedláček 1980; Trebsche 2011). Chociaż północno-zachodnie Czechy należą do najdłużej i w najbardziej systematyczny sposób badanych regionów, to oprócz pojedynczych grobów z tego terenu (np. Koutecký 1966; 1967; 1993b; 2003a; 2003b; 2006; 2009; Pleinerová 1969; 1973; Půlpán 2008; 2009; Zápotocký 1964), dysponujemy ograniczoną liczbą przebadanych cmentarzysk. Istotną część znalezisk funeralnych pozyskana została jeszcze w okresie przedwojennym i niestety w większości nie znamy bliższych okoliczności ich odkrycia (Půlpán 2012, 27–31, 198; Zápotocký 1964). Do grupy najlepiej rozpoznanych stanowisk można w zasadzie zaliczyć jedynie cztery większe cmentarzyska. Do poniższej analizy zostały wybrane cmentarzyska z Polaków koło Kadania (74 groby), Lovosic (37 grobów), Račiněvsi (18 grobów) oraz Vikletic (5 grobów). Do nich dołączono również częściowo zniszczone groby z Rvenic i z Vadkovic. Na wstępie należy zaznaczyć, że żadne z wymienionych cmentarzysk nie zostało przebadane w sposób systematyczny, czy chociażby z dostatecznym czasowym wyprzedzeniem. We wszystkich przypadkach bowiem chodzi o cmentarzyska zagrożone przez akcje budowlane oraz działalność wydobywczą, rozpoznane dzięki ratowniczym badaniom wykopaliskowym. Niestety w związku z tymi destrukcyjnymi działaniami niektóre groby zostały wcześniej całkowicie zniszczone lub uszkodzone w znaczącej części. W takich warunkach wykopaliskowych jest oczywiste, że wszystkie wymienione cmentarzyska nie zostały zbadane w całości, a jedynie w mniejszych lub większych partiach (Koutecký 1968, 433). Zatem formułując wnioski końcowe niniejszego opracowania należy pamiętać, że przedstawione powyżej ograniczenia niewątpliwie mają pewien wpływ na stan wiedzy o grobach komorowych oraz wyniki analiz przeprowadzanych na ich podstawie.

5. Przykłady grobów komorowych kultury bylańskiej z północno-zachodnich Czech

W niniejszym opracowaniu analizie poddane zostały znaleziska z trzech powiatów (czes. okresy) regionu usteckiego: Chomutov (stan. Poláky, Vadkovice, Vikletice), Louny (stan. Rvenice) oraz Litoměřice (stan. Račiněves, Lovosice). Pod względem kulturowo-geograficznym wybrany teren stanowi główny obszar zasiedlenia kultury bylańskiej w północno-zachodnich Czechach, rozciągający się wzdłuż dwóch największych rzek regionu – Ohrzy oraz Łaby. Województwo usteckie (czes. Ústecký kraj) pod względem środowiska naturalnego należy do bardzo zróżnicowanych regionów. Północną i zachodnią granicę z Saksonią stanowią pasma górzyste Rudaw Czeskich (czes. *Krušných hor*). Od środkowego do dolnego odcinka rzeka Ohrza wytworzyła w dość równinnym terenie wysokie terasy oraz liczne meandry, które kończą się dopiero u jej ujścia do Łaby (Koutecký 1988, 51). Oba cmentarzyska w rejonie Litoměřic położone są na obszarze równinnej i bardzo żyznej doliny Łaby (Zápotocký 1964), jednakże ze wszystkich stron otacza je górzysta kraina Średniogórza Czeskiego (czes. *Českého středohoří*) (Ryc. 1).

5.1. Poláky u Kadaně (pow. Chomutov)

W latach 1974, 1980–1981 zostało przebadane największe cmentarzysko kultury bylańskiej w północno-zachodnich Czechach, a po stanowisku Hradení z regionu środkowoczeskiego, drugie pod względem wielkości na całym obszarze kultury (Ryc. 1: 1). Cmentarzysko rozciągało się na powierzchni 10 ha, na której zarejestrowane zostały 74 groby. Niestety co najmniej jedna czwarta zespołów została zniszczona w trakcie usuwania warstwy ornej, co daje podstawy aby przypuszczać, że pierwotnie liczba grobów mogła sięgać nawet 100.

Badania cmentarzyska dostarczyły dobrze zachowane pozostałości wewnętrznych i zewnętrznych konstrukcji grobowych. Bezpośrednie dowody istnienia pierwotnych komór drewnianych zostały zarejestrowane w kilku grobach, przy czym poświadczono są wszystkie trzy podstawowe części komory – strop, ściany oraz podłoga. W grobie nr 1/74 odnotowano komorę, którą stanowiły belki o szerokości 10–15 cm, ułożone w odstępach 30 cm w kształcie kraty (Ryc. 2: 1). W mniejszym grobie 6/74 o wymiarach 265 x 160 cm, zarejestrowano równie szerokie bale umieszczone równolegle do dłuższej osi komory. Ślady drewna, którym wymoszczono było dno komory, odkryto także w grobie nr 2/74. Na podstawie obecności dołków postępujących w narożnikach jamy przypuszcza się, że stosowane były obłożenia powierzchni ścian elementami drewnianymi. Taką formę grobu na cmentarzysku w Polákách spotyka się dosyć często. Typowe są groby z dołkami postępującymi o regularnym prostokątnym zarysie, charakteryzujące się zbliżonymi wymiarami (Ryc. 2: 3–5)¹⁴. Na podstawie poczynionych obserwacji sądzi się,

¹⁴ Chodzi o groby 7, 11, 20/74 a 12/80, których dłuższe ściany mieszczą się w przedziałach 230 – 246 cm, krótsze ściany od 150 do 170 cm (Ryc. 2: 3–5). Śred-

że miały one komorę o konstrukcji zrębowej, sięgającą ponad poziom terenu i prawdopodobnie przykrytą kurhanem. Innym przykładem grobu z komorą może być mały (110 x 70 cm) grób ciałopalny nr 9/74. Przepuszcza się, że pierwotnie mógł on zawierać jakąś drewnianą skrzynię, składającą się z dna, ścian, a być może także stropu. Kolejny grób ciałopalny, o wymiarach 115 x 98 cm, był przykryty tylko zwartą warstwą drewna.

Do budowy grobów komorowych na cmentarzysku w Polákach, oprócz drewna, w znacznym stopniu stosowany był również surowiec kamienny. Poza najbogatszym grobem nr 21/74 o wymiarach 530 x 260 cm, zawierającym uprząż końską oraz elementy wozu, kamienne płaszcze odnotowane zostały również w grobach z dużo uboższym wyposażeniem (nr 4, 12, 15/74, 15/81), o mniejszych wymiarach (nr 4, 15, 16/74, 8/80), w grobach ciałopalnych (nr 4, 15/74), a nawet w grobie popielnicowym nr 47/74.

W Polákach zarejestrowany został także nieznany dotychczas zwyczaj, a mianowicie oznakowanie grobów na powierzchni cmentarzyska. W grobie ciałopalnym nr 15/74 masywny słup prawdopodobnie został obłożony warstwą kamieni. Natomiast inny grób, tym razem popielnicowy, przypuszczalnie został na powierzchni oznaczony kopczykiem kamieni. Z dna grobu nr 3/74 do wysokości 1 m wystawał „filar” ułożony z kamieni, który mógł podierać strop komory grobowej lub też sięgać do powierzchni, a nawet do wierzchołka usypanego nad nim kurhanu. Jako naziemne oznaczenie grobu prawdopodobnie mógł też być wykorzystany duży kamień w kształcie ostrosłupa. Dodatkowo w dwóch grobach nr 1 i 2/74 zostały odkryte wieńce czy rowki o okrągłym zarysie, wypełnione kamieniami, o średnicy 16–18 m oraz do 27,5 m. Oba te przypadki są interpretowane jako pozostałości nasypów kurhanów (Koutecký, Smrž 1986; 1991, 206–211, obr. 4, 11; 12, 14A, 19A, 20A; Koutecký 1993a, 18, 50, Abb. 26B, 30; por. Pare 1999, 202, 204, 299; Brosseder 2004, 86–101; Trachsel 2004, 397–398).

5.2. Vadkovice (pow. Chomutov)

W 1984 r. na obszarze miejscowości Vadkovice (Ryc. 1: 2) został odkryty grób komorowy, silnie uszkodzony przez wkop. Jedynym śladem komory była pozostałość zasypu kamiennego. Ślady drewna czy też elementów konstrukcyjnych komory niestety nie zachowały się. Charakter kamiennego zasypiska świadczy o tym, że miało ono pełnić funkcję obciążenia stropu drewnianej komory, nie zaś o istnieniu kamiennej skrzyni lub obstawy ścian. W wyposażeniu grobu, oprócz ceramiki, odkryte zostało rzadko spotykane okucie pochwy miecza (Koutecký 1988, 67, 70, 72, 287, obr. 1: 6, 15: 8, 16; 2003a, 122; por. Pare 1999, 204).

nice dołków postępowych wahają się od 12 do 30 cm, najczęściej między 20 a 30 cm. Trochę mniejszy był grób 6/80 o wymiarach 210 x 132 cm (Ryc. 2: 2).

5.3. *Vikletice (pow. Chomutov)*

W latach 1962–1965 zbadano pięć grobów kultury bylańskiej na obszarze miejscowości Vikletice, oddalonych od obiektów z Vadkovic o około 500–580 m (Ryc. 1: 3). Wśród tych obiektów były trzy groby z wyraźnie poświadczonymi elementami konstrukcji komory. Grób nr 138/63–64 miał prostokątną jamę o wymiarach 570 x 385 cm. Jego północna część pokryta była płaszczem kamiennym. Na dnie prawie całej jamy zarejestrowano zwartą warstwę drewna, stanowiącą pozostałość podłogi. Pośrodku wschodniej ściany oraz w obu narożnikach odkryte zostały dołki posłupowe. Na podstawie kontekstu znaleziska można sądzić, że grób został wyrabowany już w pradziejach. Obok fragmentów ceramiki wyposażenie grobu stanowiły części uprzęży końskiej i fragment złotej blaszki.

Pozostałe dwa groby bez elementów uprzęży (nr 146 i 165/63) miały jamy o wymiarach 270 x 175 cm oraz 265 x 150 cm. W obu przypadkach w ich narożnikach zarejestrowano cztery dołki posłupowe o średnicy 30–35 cm. W grobach odnotowano ceramikę – w pierwszym obiekcie minimalnie w liczbie 18, w drugim najmniej 10 naczyń. W grobie nr 146/63 dodatkowo odkryto także zdobiony naszyjnik z brązu (Koutecký 1965; 1968, 427–428; 1988, 75, 81, 85, obr. 5, 24–27; 2003a, 122; por. Pare 1999, 202; Trachsel 2004, 401).

5.4. *Rvenice (pow. Louny)*

Za typowy przykład grobu komorowego można uznać obiekt z Rvenic koło Postolopr (Ryc. 1: 4), eksplorowany w 1963 r. na terenie dawnej piaskowni. Grób był prawie w jednej czwartej zniszczony, dlatego nie znamy jego pierwotnego kontekstu. Pomimo tego jest to jeden z najbogatszych (tzw. „książęcych”) grobów kultury bylańskiej w północno-zachodnich Czechach. Wyposażenie podwójnego grobu szkieletowego stanowiła między innymi para grotów żelaznych, osiem zatyczek do kół (dwa tzw. wozy symboliczne), co najmniej siedem żelaznych wędzideł i inne liczne metalowe elementy uprzęży końskich.

Zarys jamy grobowej miał kształt prostokątny, o wymiarach 540 x 400 cm. Na powierzchni odkryto około 30 kamieni, skupionych przy środku północnej ściany (Ryc. 3: 1). Na głębokości 30–50 cm odnotowano zwartą warstwę utworzoną z kilku poprzecznie ułożonych dębowych bali (Ryc. 3: 2). Układ ten jest interpretowany jako strop-wieko konstrukcji grobowej, obciążonej kamieniami. Ściany komory grobowej nie były wzmocnione belkami, nie odkryto także śladów po dołkach posłupowych w narożnikach obiektu. Zamiast tego, na dnie grobu zarejestrowano warstwę drewna o grubości około 1 cm, prawdopodobnie stanowiącą pozostałość drewnianej podłogi. Nad nią odnotowano warstewkę humusu o miąższości 1–2 cm, która przypuszczalnie spłynęła do środka przed zawaleniem się stropu komory grobowej. Wokół grobu odkryto rowek o średnicy 20 metrów, szerokości 75–100 cm oraz głębokości około 45 cm (Ryc. 3: 1).

W 1966 roku, 100 metrów dalej w kierunku południowym, znaleziono kolejny zniszczony, bogato wyposażony grób z elementami uprzęży koń-

skiej oraz z brązową situlą. Niestety nie jest znany dokładniejszy kontekst tego znaleziska (Koutecký 1966; 1968, 425–426; 2003a, 103–111, 120, pl. 1–4; 2008a, 60, obr. 24; Pleinerová 1973; por. Brosseder 2004, Abb. 53–54; Trachsel 2004, 398–399).

5.5. Račiněves (pow. Litoměřice)

tosunkowo dobrze poświadczane są formy jam grobowych odkrytych na terenie piaskowni w Račiněvsi (Ryc. 1: 5)¹⁵. Pierwsze potwierdzone znaleziska pochodzą już z 1911 r., a od tego czasu na stanowisku częściowo lub całkowicie zbadano 18 grobów. Najlepiej zachowane przykłady wieloelementowych konstrukcji prezentują groby o nr 3/98 i 9/99, w których zarejestrowano potężne kamienne zasypiska oraz korpusy belek drewnianych, ułożonych równolegle do dłuższych ścian komory. Kubatura kamiennych zasypisk w tych grobach wynosiła prawdopodobnie od 1 do 3 m³ (Ryc. 4: 1–2). Były to kamienie łamane, głązy oraz płyty z opoki. W przypadku grobu 9/99, ślady słupów, które tworzyły podstawę konstrukcji nośnej w postaci czterech dołków, rozmieszczono w wewnętrznych narożnikach jamy grobowej. Obiekt nr 3/98 zawierał układ kilku mniejszych dołków posłupowych wzdłuż ścian oraz kolejne trzy w dnie grobu. W południowo-wschodniej części dodatkowo odnotowano trzy wąskie rowki wychodzące prostopadle do ściany grobu, które można interpretować jako szczeliny do mocowania belek tworzących strop komory (Ryc. 4: 4). Grób nr 3/98 o bardziej złożonej konstrukcji, zawierający elementy upręży końskiej, należy do najbogatszych, a także do największych obiektów na stanowisku (530–550 x 330 cm). W przeciwieństwie do niego, grób ciałopalny nr 9/99, był dużo mniejszych rozmiarów (290 x 200 cm) i nie zawierał elementów upręży. Inny bogato wyposażony grób nr 2/2006, o wymiarach 460 x 190–210 cm, z elementami upręży, zawierał również potężny zasyp kamienny i pozostałości drewna, jednak nie odnotowano dołków posłupowych w narożnikach jamy. Kolejne zasypisko kamienne zostało odkryte w mniejszym grobie nr 4/2000, tym razem nie zawierającym elementów upręży końskiej (Stocký 1930; Koutecký 2000a, obr. 1; 2000b, 452; 2003a, 121–122; 2008b, 397–403, 406, 419, obr. 11–13, 19–20, 28–31, tab. II–IV, VI–VIII).

5.6. Lovosice (pow. Litoměřice)

Z obszaru Lovosic (Ryc. 1: 6) w obecnej dobie dysponujemy znaleziskami z co najmniej 37 grobów rozprzestrzenionych na powierzchni około 40 ha. Najstarsze odkrycia na tym terenie pochodzą już z lat 20. ubiegłego wieku, niestety w przypadku wielu z nich nie jest znany kontekst ich odkrycia.

Pod względem konstrukcji komór grobowych sytuacja zarejestrowana na południowym skraju miasta Lovosice wskazuje dużą różnorodność. Wśród czterech grobów zbadanych w 1956 r. wewnętrzne konstrukcje odnotowano w przypadku dwóch największych (odpowiednio: 500 x 250 cm i 500 x 300

¹⁵ W starszej literaturze stanowisko występuje pod nazwą Straškov (Stocký 1930).

cm) i najbogatszych grobów o nr II i III/1956. Grób II/1956 z elementami uprzęży końskiej prawdopodobnie posiadał strop. Grób nr III/1956 z uprzężą, jarzmem oraz mieczem w wyposażeniu, był przykryty siedmioma dębowymi belkami, na których ułożono kamienne wieko (Ryc. 5: 1). W przypadku dwóch mniejszych i znacznie uboższych grobów, eksplorowanych w 1989 r., zarejestrowano jedynie kamienne zasypiska. Te obiekty ulokowane były we wschodniej części cmentarzyska.

Bezpośrednio w pobliżu tego obszaru, w latach 2004–2006, rozpoznano dwa kolejne groby z elementami uprzęży końskiej. Pośrednimi dowodami istnienia konstrukcji w grobie nr 1/2006, który – między innymi – zawierał złotą spiralę w wyposażeniu, było siedem większych kamieni z bazaltu oraz warstwa lessu odnotowana na dnie jamy grobowej. Innych śladów konstrukcji nie zaobserwowano. W grobie nr 1/2004 z mieczem i uprzężą, odkryto cztery dołki posłupowe ulokowane symetrycznie wewnątrz dłuższych ścian.

Biorąc pod uwagę formy grobów zupełnie inną sytuację można zaobserwować w zachodniej strefie cmentarzyska, na której w 2002 r. zbadano, jak dotąd, największą część, liczącą 15 grobów. Z tej liczby 10 grobów zawierało elementy uprzęży końskiej, a trzy dodatkowo części czterokołowego wozu. Tak wyposażone groby nierzadko miały wymiary około 500 x 300 cm lub nawet więcej. Niewyraźne ślady komór drewnianych w postaci rdzawych przemyć w wypełniku odnotowano tylko w przypadku kilku grobów. Ślady te, zarejestrowane w wyższych partiach obiektów, są co najmniej w jednym przypadku interpretowane jako pozostałości zapadniętego stropu. W grobie 24/2002, na części powierzchni dna, można doszukiwać się obecności podłogi drewnianej. Na dnie większości grobów zarejestrowano również warstwę lessu, o miąższości 10 cm, odróżniającą się strukturą i barwą od pozostałego, dość jednolitego wypełnika. Powstanie tej warstwy spływowej może świadczyć o powolnej erozji ścian i pośrednio o pustej przestrzeni wewnątrz komory. Najczęstszym pośrednim dowodem istnienia komór są schodkowate wcięcia, rejestrowane równoległe do dłuższych ścian, odkryte w co najmniej sześciu grobach. W przeciwieństwie do tego zasypiska kamienne odkryto tylko w przypadku dwóch grobów nr 23 i 28/2002. Obiekt 23/2002 miał dodatkowo cztery duże dołki posłupowe, ulokowane wewnątrz narożników jamy grobowej.

Lovosicka nekropola, ze względu na wielkie i bogato wyposażone groby z uprzężą końską oraz elementami wozów, należy do najbogatszych w północno-zachodnich Czechach. Bezpośrednie świadectwa obecności komór są tutaj jednak rzadkim zjawiskiem; dużo większa część dowodów ma charakter pośredni. W dalszej kolejności trzeba podkreślić, że zasypiska kamienne mają wyraźny związek z wielkimi grobami z uprzężą oraz innymi przedmiotami świadczącymi o prestiżu pochowanych w nich osobników. Jednak w kilku przypadkach należy również łączyć je z obiektami o znacznie mniejszych rozmiarach, bądź też z grobami, które w ramach cmentarzyska w żaden sposób nie wyróżniają się swoim wyposażeniem (grobry 2 i 4/1989; 28/2002) (Pleiner 1959, 655–656; Zápotocký 1964; Błažek, Kotyza 1991, 61; Koutecký

1991; Reszczyńska, Půlpán 2004; Půlpán 2007; 2008, 166–167; 2009, 75, 78, 85, obr. 2; 2012, 28–31, 159–160, 186–187, 195–197, 262, 306, 311, 329, obr. 35, tab. 24, 26; por. Koutecký 1968, 420; Sklenář 1974, 194; Pleiner, Rybová 1978, 479, obr. 144–145; Pare 1999, 204; Koutecký 2003a, 118–119; Brosse-der 2004, Abb. 53–54, 64; Trachsel 2004, 395).

6. Zarys problematyki (dowody obecności komór w jamach grobowych)

Omówione poniżej zagadnienia zostały przeanalizowane ze względu na dwa podstawowe elementy konstrukcyjne: a) wewnętrzną formę jamy grobowej, tzn. właściwą komorę drewnianą (rozdz. 6.1.); b) zewnętrzny wygląd grobu, tzn. kamienne wieko, ewentualnie płaszcz-zasypisko (rozdz. 6.2.). W rejonach o intensywnej działalności rolniczej warunki zachowania się drewnianych elementów i kamiennych przykryć komór bezpośrednio wpływają na końcowy stan wiedzy odnoszący się do tej problematyki. Z tego powodu postanowiono część rozdziału poświęcić również problemom związanym z negatywnym wpływem procesów postdepozycyjnych na stan zachowania grobów z komorami (rozdz. 6.3.).

6.1. Wewnętrzna konstrukcja jam grobowych

Dowody obecności komór drewnianych należy rozdzielić na: a) bezpośrednie, czyli zachowane fragmenty drewna lub jego pozostałości (odciski); b) pośrednie, czyli obecność dołków postłupowych, wcięcia czy stopnie w ścianach oraz układy stratygraficzne w jamach grobowych. Jedynym bezpośrednim dowodem obecności komory są pozostałości drewna, zachowane tylko wyjątkowo w postaci dość zwarto ułożonych belek (Lovosice III/1956, Rvenice 1963). Najczęściej jednak jako rdzawe lub brunatne ślady, odróżniające się strukturą i barwą od reszty wypełniska grobu (Lovosice 2002, Poláky). Wśród pozostałości drewna lub jego śladów można dość dobrze wyróżnić elementy konstrukcji poziomych tzn. strop i podłogę. Dużo więcej trudności sprawia odróżnienie części drewnianych, tworzących pierwotnie boczne ściany komory grobowej.

Najlepiej udokumentowanymi elementami konstrukcyjnymi komór są stropy-wieka (Koutecký, Smrž 1991, 209–210). Za dowód ich obecności można uznać belki ułożone w górnych i wyższych partiach jamy grobowej. Najczęściej stosowany był sposób układania belek prostopadle do dłuższej ściany komory, o czym świadczą groby nr III/1956 z Lovosic (Ryc. 5: 1), czy z Rvenic 1963 (Ryc. 3: 2). Wyjątkowo, w grobach o mniejszych rozmiarach, potwierdzono także układanie belek równoległe do dłuższej ściany komory (Koutecký, Smrž 1991, 209, obr. 11A). Jedyne dotychczas potwierdzone badaniami krzyżowanie podłużnych i poprzecznych bali zostało zarejestrowane w grobie nr 1/1974 na cmentarzysku Poláky (Koutecký, Smrž 1991, 209). Chodzi tutaj o belki szerokości 10–15 cm, rozmieszczone w odległości 30 cm

od siebie (Ryc. 2: 1)¹⁶. Problem z potwierdzeniem konstrukcji stropu komory pojawia się wtedy, gdy ślady drewna odkryto na poziomie artefaktów. Oprócz pozostałości stropu może chodzić tutaj także o konstrukcję ścian (Ryc. 4: 4).

Za dowody obecności podłogi drewnianej w grobie można w zasadzie uważać odciski drewna zarejestrowane pod zabytkami na dnie jamy (odnosi się to do naczyń ceramicznych czy kości zwierzęcych). Natomiast jeśli taką konstrukcję drewnianą odnotowano pod kośćmi ludzkimi, wówczas nie można wykluczyć, że zmarły był pochowany na jakiegoś rodzaju „podkładce”, która w żaden sposób nie była związana z konstrukcją jamy. Mogły to być deski, mury, niewysokie podesty, łóżka czy inne elementy, których obecność niekiedy podejrzewa się w bogato wyposażonych grobach (Mazač, Trvdík 2000; Půlpán 2012, 143–144). W obiektach, gdzie odkryto zatyczki do kół, rozmieszczone symetrycznie po obwodzie czworokąta i interpretowane jako tzw. „symboliczne wozy” (Koutecký 2003a, 126; 2008a, 60), można przypuszczać, że złożono drewniane skrzynie wozów (Půlpán 2012, 143). Z drugiej strony w kilku grobach (Praha – Dolní Liboc, groby II a IV), w których wcześniej ślady drewna interpretowano jako jarzmo, obecnie uznaje się je za obrobione belki komory grobowej (Fridrichová et al. 1997, 21, 61–62, Abb. 3; Koutecký 1968, obr. 25–26; 2008a, 60). W niewielkim ciałopalnym grobie nr 9/74 z cmentarzyska w Polákach, odnotowano ślady jakiejś drewnianej formy – skrzyni, składającej się z dna, ścian, a być może także wieka (Koutecký, Smrž 1991, 183, 209, obr. 11B).

Najbardziej wyraźnym dowodem obecności wewnętrznej pionowej konstrukcji są dołki posłupowe, w mniejszych grobach umieszczone najczęściej w narożnikach (Ryc. 2: 2–5), w grobach o większych rozmiarach także wzdłuż ścian (Ryc. 4: 4) lub na dnie jamy (Ryc. 2: 1). Pierwotnie słupy drewniane umieszczone w dołkach stanowiły, oprócz podparcia konstrukcji stropu, przede wszystkim podstawowy element stabilizujący drewniane okładziny ścian ułożone po obwodzie komory grobowej (Koutecký 1968, 436).

Do kolejnych pośrednich dowodów obecności komory należy dodać schodkowate wcięcia utworzone wzdłuż dłuższych ścian, bądź też wąskie występy, wychodzące prostopadle do ścian grobu, które są interpretowane jako szczeliny fundamentowe, mocujące belki stropu (Ryc. 4: 4). Tego typu elementy odkryto między innymi na cmentarzysku w Račiněvsí (Koutecký 2008b, 398), Lovosicach (Půlpán 2012, 159–160), czy w miejscowości Hradenín na obszarze środkowych Czech (Dvořák 1934–1935, 74).

W niektórych przypadkach na dnie grobu rejestrowano cienką „błotnistą” warstwę, której miąższość wynosiła niekiedy tylko 1 cm (Koutecký 1966, 14). Jej powstanie jest interpretowane jako ślad po nieszczelności wieka, gdy pod wpływem wody dochodziło do stopniowego zapełniania się wnętrza komory grobowej. Podobny mechanizm zaobserwowano w niektó-

¹⁶ Prawdopodobnie z krzyżowaniem bali stropu można liczyć się także w grobie 3/98 z Račiněvsí. Wydaje się, że bale ułożone podłużnie musiały być na powierzchni umocowane w szczelinach fundamentowych, a od spodu podparte systemem słupów osadzonych w dnie i ścianach grobu (Ryc. 4: 4).

rych grobach na cmentarzysku Hradenín w środkowych Czechach (Dvořák 1934–1935; 74–75; Filip 1934–1935, 54), w Bylanach (Koutecký 1968, 437–438), czy w Rvenicach 1963 (Koutecký 1966, 14). W zależności od sytuacji hydrogeologicznej, niekiedy na analizowanych stanowiskach można zaobserwować powolną erozję ścian, spowodowaną stopniowym wypełnianiem się jamy grobowej (Půlpán 2012, 160). Zwarta warstwa ułożona na dnie, wyraźnie różniąca się barwą oraz strukturą od reszty homogenicznego wypełniska, także może świadczyć o pierwotnej pustej przestrzeni wewnątrz komory grobowej. Taką sytuację zaobserwowano niedawno w Lovosicach, na podłożu lessowym (Půlpán 2008, 166; 2009, 85; 2012, 160).

6.2. Zewnętrzne konstrukcje grobów

W północno-zachodnich i środkowych Czechach najczęściej spotykanymi zewnętrznymi elementami konstrukcji grobów były kamienne płaszcze. Natomiast we wschodniej części środkowych Czech do budowy komory grobowej wykorzystywano prawie wyłącznie drewno (Koutecký 1968, 436; 2002, 137; 2008a, 60). Przede wszystkim należy pamiętać, że były to kamienie przykrywające strop drewnianej komory, które tworzyły zewnętrzny (powierzchniowy czy naziemny) element grobu. Do jego wewnętrznych partii dostały się one dopiero po przegnicciu drewnianych konstrukcji stropu albo w czasie innego działania destrukcyjnego, tworząc kamienne zasypisko. Zarejestrowana w czasie badań pozycja poszczególnych kamieni ma więc charakter wtórny (Ryc. 4: 1–2). Zasypiska o objętości kilku m³ są tradycyjnie interpretowane nie tylko jako dowód obecności komory, ale także nasypów kurhanów wznoszonych nad grobami (Böhm 1931, 71; Koutecký 1968, 438–440; 2008a, 60; 2008b, 398; Koutecký, Smrž 1991, 211–212)¹⁷.

Niestety mniej wartościowe są informacje na temat innych rodzajów zewnętrznych konstrukcji komory grobowej w kulturze bylańskiej. Jedynym cmentarzyskiem, na którym należy brać pod uwagę istnienie zróżnicowanych form naziemnych konstrukcji, są Poláky (Koutecký 1993a; Koutecký, Smrž 1991). Na wspomnianej nekropoli odkryto oznaczenia grobu na powierzchni w postaci steli kamiennej w kształcie ostrosłupa i wysokości 140 cm, kamienny filar osadzony w dnie grobu, czy też masywny słup obłożony kamieniami. Autorzy wykopalisk sądzą, że filar oraz słup mogły sięgać aż nad powierzchnię grobu (Koutecký, Smrž 1991, 206–208). Mniejsze obiekty, a także ciepłopalne groby popielnicowe, mogły być na powierzchni oznaczone kopczykami kamieni, czy kurhanami ziemnymi o średnicy dochodzącej nawet do 5 m (Koutecký, Smrž 1991, 207–208)¹⁸. Najokazalszymi konstruk-

¹⁷ Problematyka pojawienia się kurhanów w kulturze bylańskiej zasługuje w przyszłości na oddzielne badania i publikacje. W tym opracowaniu zwrócono uwagę jedynie na podstawowe zagadnienia związane z tą tematyką (por. Böhm 1931, 71; Metlička 2010).

¹⁸ Na przykład znany jest grób z Minic, pow. Kralupy, z kamieniami „na ostro kładzionymi oraz zebranyymi w kształt kręgu w postaci małego kurhanu o średnicy 2 m” (Horáková-Jansová 1934, 54).

cjami pod względem rozmiarów są kamienne wieńce lub dookolne rowy, które także czasami interpretuje się jako dowód obecności nasypu kurhanu (Koutecký, Smrż 1991, 206–207; porównaj Metlička 2010). Konstrukcje tego typu odnotowano w trakcie badań w północno-zachodnich Czechach tylko w trzech pewnych przypadkach: w Polákach w grobach nr 1 i 2/1974 oraz w Rvenicach 1963 (Ryc. 3: 1).

6.3. Wpływ procesów postdepozycyjnych na stan zachowania komór grobowych

Jak wcześniej wspomniano stan zachowania drewnianych elementów komory oraz płaszcza kamiennego przykrywającego komorę jest w znacznej mierze odbiciem procesów postdepozycyjnych, podobnie zresztą jak cała sytuacja stratygraficzna uchwycona wewnątrz grobu. Procesy te rozpoczynają się w momencie złożenia pochówku i trwają aż do odsłonięcia go w trakcie badań archeologicznych. W tym miejscu należy jednak zaznaczyć, że możemy obserwować głównie rezultaty tych procesów. Jako następstwo zawalenia się komory należy uznać przede wszystkim popękanie oraz zniszczenie naczyń ceramicznych, kości ludzkie i zwierzęce przemieszczone do układu nieanatomicznego, czasem także deformację przedmiotów żelaznych czy brązowych (Böhm 1931, 71; Dvořák 1934–1935, 74–75, 80; Půlpán 2012, 26, 35–37).

Natomiast stosunkowo mało śladów odnosi się do samych mechanizmów destrukcji komory, raczej wyjątkowo tylko można je odtworzyć na podstawie zachowanych belek (Koutecký, Smrż 1991, 209–210). Mechanizm ten najczęściej obserwujemy w formie „negatywu”, przede wszystkim opierając się na układzie kamieni. Analizując poszczególne skupiska można odtworzyć, w jakiej części grobu rozpoczęła się destrukcja stropu, ewentualnie w jaki sposób mogło dojść do stopniowego zapełniania się jamy grobowej (Koutecký 2008b, 398, 426). Pierwszy rodzaj destrukcji możemy obserwować w komorze, w której doszło do zbiorowego zapadania się, aż do poziomu dna, poprzecznych belek w środkowych partiach grobu (Koutecký, Smrż 1991, 210, obr. 27: 3). Odnotowano również powolne osiadanie oraz opadanie poszczególnych podłużnych bali, przy którym kamienne zasypisko tworzyło rodzaj „żlebu”. Innym zaobserwowanym rodzajem destrukcji komory było łamanie się pojedynczych kłód, w którego wyniku kamienie z wieka stopniowo spadały do komory, zapełniając warstwowo wypełnisko (Koutecký 2008b, 426). Mechanizm destrukcji komory można traktować trochę jak specyficzny „żywy” organizm, który w konkretnych przypadkach zachowuje się w swoisty dla siebie sposób. Ostateczny wygląd komory jest przy tym z upływem czasu uzależniony od kilku czynników o różnym charakterze.

Czynniki naturalne:

1. Podłoże geologiczne stanowiska. Z największą erozją należy liczyć się na stanowiskach o żwirowo-piaszczystym podłożu, gdzie ściany jam mają tendencję do jednoczesnego, zbiorowego rozpadu (Račiněves). Natomi-

ast less zarejestrowany w Lovosicach raczej przyczynia się do stopniowej erozji komory (Půlpán 2012). Dla odmiany zwarte gliniaste podłoże odnotowane w Polákach ma niewątpliwie zupełnie inne właściwości. W tym przypadku ściany i dna grobów charakteryzowały się dużą stabilnością.

2. Warunki hydrologiczne na stanowisku. Zarówno wody podziemne, jak i woda deszczowa mają wyraźny wpływ na stan zachowania wewnętrznej przestrzeni w komorze grobowej (Kruťová 2003, 104, 107). Obok stopniowego zapełniania komory wodą i ewentualnej erozji ścian mogło również dochodzić do powolnego rozmywania się nasypów ziemnych, czy też rowów nad jamami grobowymi. Za taką możliwością przemawiają różnice w wypełnisku, zarejestrowane w spągowej części grobu.
3. Skład chemiczny gleby. Na stan zachowania materiałów organicznych, takich jak drewno, czy kości ludzkie i zwierzęce, zasadniczo wpływa skład chemiczny gleby, nie tylko w samym wypełnisku grobu, ale także w podłożu.
4. Oddziaływanie fauny oraz mikroorganizmów. W pustej przestrzeni komory dochodzi do procesów gnilnych i utleniania, które mają wpływ na stan zachowania drewnianych elementów konstrukcyjnych. W tym środowisku oddziałują różnego rodzaju mikroorganizmy (pleśnie, grzyby), a także robaki, larwy, dżdżownice, czy drobne owady potęgujące procesy degeneracyjne. Odnotowane zostały także ślady niszczenia grobów przez różne gatunki zwierząt (Kruťová 2003, 106–108, 113; Půlpán 2012, 26–27).

Czynniki konstrukcyjne:

5. Obecność płaszczy kamiennych. Kamienie umieszczone na wieku komory wywierały duży stały nacisk na konstrukcję stropu oraz ścian. Tendencje do zapadania się wieka komory są dużo większe niż w przypadku jedynie nasypu ziemnego lub grobu, pozbawionego jakichkolwiek zewnętrznych elementów konstrukcyjnych.
6. Obecność elementów pionowych. Konstrukcje stropu oraz wypełnienia ścian elementami drewnianymi mają prawdopodobnie większą tendencję do zapadania się, w sytuacji, w której nie są wzmocnione pionowymi słupami, a jedynie elementami poziomymi.
7. Typ drewnianej konstrukcji oraz rodzaj zastosowanego drewna. Różnice w stanie zachowania się komory mogą wystąpić także wtedy, gdy do jej budowy wykorzystano jedynie cienkie deski i żerdzie, zamiast masywnych bali czy kłód. Duże znaczenie miał również wybór gatunku drewna. W tym przypadku należy brać pod uwagę odmienność stopnia twardości materiału. Dotychczas, jako materiał budowlany, odnotowano jedynie dąb.

Czynniki antropogeniczne:

8. Wkopy wtórne. Na cmentarzyskach odkryte zostały wtórne wkopy do jam grobowych (Poláky, Lovosice 1989 i 2002). Niektóre z nich mogły powstać niedługo po zasypaniu grobu, czyli jeszcze w okresie Ha C – Ha D1. Właściwie zjawisko to ma dwa główne wyjaśnienia: a) rytualne – np. z powodu dodatkowego pochówku, umieszczanego w tej samej

jamie grobowej lub na odwrót wyjęcia złożonego w niej wcześniej osobnika; b) ekonomiczne – wkopy rabunkowe. Poświadczane są także dużo młodsze ingerencje w groby kultury bylańskiej, przede wszystkim z okresu wędrówek ludów (Blažek, Kotyza 1991; Koutecký, Smrž 1991, 216; Kruťová 2003, 110–111). Takie obserwacje sugerują, że groby te we wspomnianej epoce musiały być oznaczone na powierzchni jeszcze w czytelny sposób.

9. Przebieg oraz intensywność działalności rolniczej. W trakcie prac polowych już od średniowiecza zbierano kamienie do oznaczania miedzy, w wyniku czego niewątpliwie dochodziło do niwelacji kamiennych konstrukcji nad jamami grobowymi (Kruťová 2003, 106). Na stan zachowania grobów w północno-zachodnich Czechach ma wpływ intensywna i cykliczna działalność rolnicza, między innymi głęboka orka z wykorzystaniem pługu parowego, stosowana na tym obszarze już od XIX wieku (Böhm 1931, 71; Stocký 1930, 47). Od II wojny światowej przeprowadzane są intensywne nawożenia pól środkami chemicznymi o agresywnym działaniu, które mają negatywne skutki także dla stanu zachowania zabytków z materiałów organicznych, takich jak: drewno, skóra itp.
10. Współczesna działalność człowieka. Do znacznego uszkodzenia grobów dochodzi także dzisiaj w trakcie różnego rodzaju akcji budowlanych, wydobywczych, czy odkrywkowych. Często jednak właśnie dzięki takiej działalności zespoły grobowe w ogóle zostają zarejestrowane.
11. Metody badań. Przed rozpoczęciem ratowniczych badań archeologicznych powszechnie dochodzi do usunięcia warstwy ornej za pomocą ciężkiego sprzętu mechanicznego, podczas którego zostają zniszczone górne partie grobów, włącznie z ewentualnym naziemnym oznakowaniem miejsca pochówku.

7. Charakterystyka komór w grobach kultury bylańskiej – dyskusja

Głównym celem tej części opracowania jest próba podjęcia dyskusji nad zagadnieniami odnoszącymi się do funkcji komór (rozd. 7.1.), a także elementów konstrukcyjnych oraz technik zastosowanych do ich budowy (rozd. 7.2.). Na podstawie przeanalizowanych danych przedstawione zostaną propozycje rekonstrukcji kilku hipotetycznych odmian komór grobowych kultury bylańskiej. Niewątpliwie koniecznym jest również rozważenie występowania komór drewnianych w odniesieniu do różnego rodzaju kwestii społeczno-ekonomicznych. Z tego względu część rozdziału poświęcono problematyce grobów komorowych w kontekście zespołów o podobnych cechach i wyposażeniu (rozd. 7.3.), a także ich wpływu na możliwości odtworzenia struktury społecznej ludności kultury bylańskiej (rozd. 7.4.).

7.1. Funkcja komór

Drewno stanowi bardzo nietrwały materiał, który w środkowoeuropejskich warunkach glebowo-klimatycznych zachowuje się w obiektach archeologicznych tylko w wyjątkowych sytuacjach (Malinowski 1965, 169–174). Bez zachowanych drewnianych elementów obecność pierwotnej komory grobowej najczęściej identyfikowana jest jedynie na podstawie dowodów pośrednich. Możliwość rozpoznania jej oczywiście maleje, jeśli w danym grobie odnotowano tylko pojedyncze elementy konstrukcyjne, takie jak: dołki posłupowe, kamienne zasypisko, rowki fundamentowe itp. Już na tej podstawie obiekt interpretowany jest często jako grób komorowy, co może jednak w niektórych przypadkach stanowić pewien problem. W tym momencie bowiem stajemy przed dylematem, czy jako groby komorowe powinniśmy *a priori* interpretować tylko te obiekty, w których rozpoznano możliwie jak największy zespół elementów konstrukcyjnych, najlepiej oczywiście zachowanych w postaci drewna? Zatem na początku rozważań należy zastanowić się nad tym, jaki element konstrukcyjny wpływa na to, że prosty grób jamy staje się komorowym. Jeśli komorę definiujemy jako przestrzeń z zasady niewypełnioną ziemią, wówczas takim elementem jest niewątpliwie wieko komory. Strop jest najważniejszą częścią konstrukcji, za której pomocą powstaje w grobie pusta przestrzeń. Wewnętrzna forma konstrukcji grobowej oraz inne elementy, takie jak: wypełnienie dna czy powierzchni ścian, słupy, płaszcz kamienny mają jedynie uzupełniający, ewentualnie konstrukcyjnotechniczny charakter, a na właściwą funkcję komory nie mają bezpośredniego wpływu. Na tej podstawie można założyć, że jako „komorowy” należy uznać taki grób, w którym udowodni się obecność pierwotnej wewnętrznej przestrzeni, opierając się na bezpośrednich czy pośrednich dowodach, analizie procesów postdepozycyjnych czy tafonomicznych.

7.2. Techniki budowy i hipotetyczny wygląd komór

Zewnętrzne i wewnętrzne elementy konstrukcyjne tworzą razem zespół, który można określić roboczym terminem „kompleks grobowy”. Do jego budowy potrzebne były dwa podstawowe rodzaje materiałów: duża ilość opracowanego drewna oraz kamieni.

Z technicznego punktu widzenia budowę takiego kompleksu należy podzielić na trzy etapy. Pierwszy, czasochłonny i wymagający dużego nakładu pracy, obejmuje wykopanie jamy grobowej i ewentualnych dołków posłupowych. Kolejny stosunkowo ciężki etap odnosi się do fazy zbierania kamieni potrzebnych do nakrycia stropu komory. Najtrudniejszym pod względem technologii etapem jest niewątpliwie przygotowanie i opracowanie drewnianych elementów komory. Właściwe przygotowanie obejmuje wybór odpowiedniego drewna, jego ścięcie, podstawową obróbkę oraz transport. Dzięki szczegółowym analizom przyrodniczym ustalono, że do budowy komory wykorzystywano wyłącznie twarde drewno dębowe, do którego opracowa-

nia potrzebne były narzędzia dobrej jakości (Koutecký 1966, 14; 2003a, 104; Koutecký, Smrž 1991, 166; Pleiner 1959, 656).

Niektóre komory mogły składać się nawet z czterech podstawowych elementów drewnianych: stropu (wieka), wypełnienia powierzchni ścian, podłogi oraz słupów. Jednakże na stanowiskach wyraźnie zauważalna jest dysproporcja we frekwencji różnych modułów konstrukcyjnych, przy czym raczej wyjątkowo rejestruje się więcej niż jeden tego typu element. Najczęściej w grobach odnotowuje się lub też na podstawie dowodów pośrednich dopuszcza występowanie jedynie wieka komory. Tylko w wyjątkowych przypadkach razem z nim odkrywano jest wykładanie drewnem powierzchni ścian na obwodzie jamy grobowej (Poláky 9/74), a także podłoga (Rvenice 1963). Nieco częściej jako jedyny element komory występuje drewniana podłoga (Lovosice 24/2002; Vikletice 138/63–64). W niektórych grobach obecność komory poświadczona jest jedynie przez ślady dołków postłupowych, najczęściej umieszczonych w narożnikach (np. Vikletice 146 i 165/63; Poláky 7, 11, 20/74; 6, 12/80), niekiedy także w ścianach lub w dnie grobu (Račiněves 3/98).

Na podstawie wymienionych elementów konstrukcyjnych można sądzić, że do budowy komory grobowej mogło być stosowane kilka typów różnie opracowanych elementów drewnianych. Do wykonania wieka, w przypadku dużych grobów (o wymiarach np. 500 x 300 cm), z pewnością konieczna była obróbka dużej liczby okrągłych, półokrągłych, czy czworokątnych bali o szerokości około 10–15 cm, a ewentualnie także dziesiątki podobnie szerokich desek. Do przykrycia stropu wykonanego z krzyżujących się belek, między którymi były wyraźne szczeliny (Poláky 1/1974), wykorzystywano zapewne również nieobrobione gałęzie, np. z drzew iglastych. Wyłożenie dna grobu drewnem zostało odnotowane w postaci warstwy o grubości 1 cm. Prawdopodobnie świadczy to o tym, że podłoga była częściowo lub na całej powierzchni wykonana wyłącznie z cienkich desek. W przypadku wymoszczenia drewnem całej płaszczyzny ścian należy brać pod uwagę zużycie dużo większej liczby kłód, bali oraz desek. Najbardziej masywnym elementem konstrukcji były, sądząc na podstawie zachowanych dołków postłupowych, pionowo ustawione słupy o okrągłym przekroju i średnicy do 30 cm. Prawdopodobnie mogły być tylko wstępnie opracowane (okorowane, pozbawione gałęzi) i ewentualnie wyrównane lub ostro ociosane na końcach.

Jeśli założymy, że sytuacje zarejestrowane w grobach nie są tylko przypadkowym wynikiem procesów postdepozycyjnych, to możemy przypuszczać, że oprócz licznych odmian elementów konstrukcyjnych, bardzo prawdopodobne było stosowanie także różnych zaawansowanych technik budowlanych oraz ciesielskich. Niektórzy badacze sądzą, że 90% grobów kultury bylańskiej z potwierdzoną drewnianą komorą wykonanych zostało w konstrukcji zrębowej (Koutecký 2002, 139). Pomimo tego przy obecnym stanie badań nie można w sposób pewny rozróżnić w obiektach zrębowej konstrukcji ścian wykonanych z okrągłaków (czes. *srubová konstrukce*), od bardziej skomplikowanej pod względem technologicznym konstrukcji wieńcowej z obrobionych

belek o czworokątnym przekroju (czes. *roubená konstrukce*)¹⁹. Dowodem zastosowania konstrukcji zrębowej z okrągłaków może być uchwycenie w narożnikach jamy skrzyżowanych bali z niewielkimi pozostałościami, zaś śladem po wykorzystaniu opracowanych belek może być rowek fundamentowy umieszczony wzdłuż ścian na dnie grobu (por. Biel 1985, 30–40, Abb. 21, Taf. 2a; Bláhová-Sklenářová 2012, obr. 41; Golec 2004, Abb. 1, 7, 11; Kos 2004, obr. 7; Koutecký 1968, 436–437, obr. 19; Nekvasil 1960, tab. 12; Řihovský 1956, obr. 26). W obiektach, w których zarejestrowano dołki posłupowe w narożnikach jamy, nie można wykluczyć zastosowania do budowy ścian także bardziej skomplikowanej techniki sumikowo-łatkowej (czes. *drážková konstrukce*), gdzie w dwóch pionowych słupach wykonywane były specjalne bruzdy, w których osadzano poziome deski o długościach odpowiadających odstępom między słupami. Przypuszcza się, że technika sumikowo-łatkowa w budownictwie mogła być stosowana już od neolitu (Bláhová-Sklenářová 2012, 45).

Zatem końcowy wygląd komory grobowej miał bardzo różną formę, a nasze współczesne wyobrażenia, ukształtowane na materiałach z badań wykopaliskowych, zapewne nie przedstawiają całej skali zastosowanych możliwości (Ryc. 5: 2). Na podstawie zachowanych elementów oraz prawdopodobieństwa wykorzystanych technik budowlanych można podjąć próbę nowej rekonstrukcji pierwotnego wyglądu komór grobowych kultury bylańskiej. Oprócz podstawowego typu komór, przykrytych tylko wiekiem (Ryc. 6: 1), prawdopodobnie funkcjonowały warianty ze stropem i podłogą (Ryc. 6: 2). W przypadku komór w całości wykonanych z drewna, a bez śladów dołków posłupowych w narożnikach, można założyć wykorzystanie prostej konstrukcji zrębowej z okrągłaków (Ryc. 6: 3), a hipotetycznie także bardziej skomplikowanej konstrukcji z czworokątnych bali (Ryc. 6: 4).

Przy rekonstrukcji wyglądu komór napotykamy na pewną interpretacyjną przeszkodę, a mianowicie: jak określić poziom, do którego sięgały pierwotnie słupy w grobach z pionową konstrukcją. Tradycyjnie przyjmuje się, że zakończenie słupów odpowiadało poziomowi ówczesnego gruntu (Koutecký 2008a, 60). Na tej wysokości był umieszczony strop, a na nim mógł spoczywać płaszcz kamienny (choć nie zawsze musiał), który stanowił zewnętrzną część kompleksu grobowego. Można także wyobrazić sobie, że narożne słupy wyraźnie przewyższały poziom ówczesnego gruntu i były częścią jakiejś naziemnej konstrukcji (Koutecký, Smrż 1991, 207–208; Metlička 2010, 146). Na taką możliwość wskazują drewniane konstrukcje ze słupami w narożnikach, interpretowane zwykle jako „domy zmarłych” (czes. *domy mrtvých*; niem. *Totenhäuser*), które w Czechach odnotowane zostały w różnych odcinkach pradziejów, między innymi w młodszej epoce kamienia, w epoce brązu i okresie halsztackim (np. Bláhová-Sklenářová 2012, 17, 74–76; Malinowski 1965, 169; Peška 2001; Pěnička 2010). Stosunkowo dobrze znane są także z okresu

¹⁹ Czeskie terminy „*srubový*” oraz „*roubený*” są czasami stosowane jako synonimy. Jednak na potrzeby tego opracowania zastosowano rozróżnienie między „*srubovou konstrukcí*”, wykonaną z wstępnie obrobionych okrągłaków, a „*roubenou konstrukcí*”, zbudowaną z opracowanych bali o czworokątnym przekroju.

lateńskiego z obszaru Francji, a także z dorzecza Dunaju na terenie Austrii czy Słowacji (Brnić, Sankot 2005, 52–54, obr. 12). Pojedyncza konstrukcja datowana na Ha D3-LT A została niedawno odkryta w okolicach Litoměřic, w miejscowości Černouček. Drewniana komora zagłębiona w ziemię posiadała podwójny strop: jej pierwsze wieko znajdowało się na poziomie terenu, drugie zaś wyraźnie go przewyższało. Autorzy rekonstrukcji przypuszczają, że w przypadku tej komory zastosowana została technika sumikowo-łatkowa, a kamienie pierwotnie prawdopodobnie spoczywały na podwyższonym drewnianym stropie komory (Brnić, Sankot 2005, 51–52, obr. 11A-C, fot. 22)²⁰. Zatem dla późnej fazy okresu halsztackiego należy, obok techniki sumikowo-łatkowej, zakładać także stosowanie różnorodnych sposobów usytuowania wieka i spoczywających na nim kamieni. W związku z tym nie można w zasadzie wykluczyć występowania podobnych naziemnych konstrukcji także w niektórych grobach z okresu Ha C – Ha D1 w północno-zachodnich, czy środkowych Czechach (Ryc. 6: 5).

Analizując techniki zastosowane przy budowie komór, należy również brać pod uwagę możliwość odwzorowania w nich sposobów konstrukcji obiektów osadowych, takich jak domy, budynki gospodarcze, spichlerze itp. Pozyskane w ten sposób obserwacje mają wyjątkowo duże znaczenie dla poznania budownictwa kultury bylańskiej, ponieważ przy obecnym niezadowalającym stanie badań materiałów osadowych nie posiadamy takich szczegółowych informacji technologicznych pochodzących z wykopalisk (por. Bláhová-Sklenářová 2012; Malinowski 1965, 180).

7.3. Problematyka grobów komorowych w ramach grup o podobnych cechach i wyposażeniu

D. Koutecký (1968) przejął i częściowo zmodyfikował system grup zespołów o wspólnych cechach (czes. *kombinační skupiny*, niem. *Kombinationsgruppe*), opracowanych po raz pierwszy już w połowie ubiegłego wieku przez G. Kossacka przede wszystkim dla materiałów niemieckich (Kossack 1954; 1957; 1959; 1970). Główne kryteria podziału stanowiły parametry, forma oraz wyposażenie poszczególnych grobów. Na tej podstawie wydzielono najpierw dwie (Koutecký 1968), a następnie trzy podstawowe grupy (Koutecký 1993a), które podzielono na kilka podgrup, a później wielokrotnie modyfikowane (Fridrichová *et al.* 1996; Koutecký 2001; 2008a, 60). Obecnie wyróżnia się trzy główne grupy zespołów (dalej jako KS):

KS I – szkieletowe groby komorowe z wozami, jarzmem, uprzężą końską, uzbrojeniem itd., których dłuższa ściana mierzy ponad 300 cm, a powierzchnia waha się od 5 do 25 m²;

²⁰ Skomplikowaną drewniano-kamienną konstrukcję zrębową, wystającą ponad poziom gruntu, dodatkowo z wejściem w formie korytarza – „dromos”, datowaną na okres halsztacki (koniec Ha C2), odkryto niedawno w Morašicach na południu Moraw. Również w tym przypadku bierze się pod uwagę możliwość pierwotnego występowania dwóch poziomów stropu komory grobowej (Golec 2004, Abb. 11; por. Říhovský 1956).

KS II – jamowe groby szkieletowe, a także ciałopalne, bez wozów, jarzma, elementów uprzęży i uzbrojenia, które mają dłuższą ścianę krótszą niż 300 cm, a powierzchnię od 1, 5 do 10 m²;

KS III – jamowe i popielnicowe groby ciałopalne (według Koutecký 2008a, 60; por. 1968, 442; 1993a, 50; 2001, 766; Fridrichová *et al.* 1996, 170, 175).

Na obecnym etapie wiedzy nie do końca można zgodzić się z tym podziałem, gdyż badania wykopaliskowe w północno-zachodnich Czechach ukazują bardziej złożone zależności. Na kilku rozpoznanych cmentarzyskach zarejestrowano bezpośrednie i pośrednie dowody obecności komór w grupie grobów, która w wielu aspektach nie odpowiada charakterystyce KS I. Chodzi tu o groby, w których wyposażeniu nie odnotowano elementów uprzęży końskich, wozów, ani innych określonych w podziale atrybutów. Dodatkowo są to groby o dużo mniejszych rozmiarach, często także ciałopalne, odpowiadające definicji grupy KS II (Koutecký 2001, 766; 2008a, 60). Jeśli weźmiemy pod uwagę wyposażenie i parametry grobów, wówczas zauważymy, że w grupie KS II licznie spotykane są dołki posłupowe w narożnikach jamy (Ryc. 2: 2–5; Vikletice 146 oraz 165/63), potężne kamienne zasypy (Lovosice 1989; Račiněves 4/2000), a w kilku grobach także pozostałości drewnianych konstrukcji (Poláky, Račiněves 9/99). W ogóle obecność komór w grobach kultury bylańskiej w północno-zachodnich Czechach jest zjawiskiem dużo częściej spotykanym niż dotychczas sądzono (Koutecký 2001, 766; 2008a, 60). Dotyczy to w znacznym stopniu nie tylko grupy KS II-1, charakteryzującej się większą ilością ceramiki oraz metalowych przedmiotów w inwentarzach grobowych, ale czasem także jeszcze bardziej ubogo wyposażonej grupy KS II-2. Wyraźnie świadczą o tym obserwacje poczynione niedawno w Lovosicach (Půlpán 2012), Račiněvsí (Koutecký 2008b), Polákach (Koutecký 1993a, 26), a także na wcześniej zbadanych cmentarzyskach w środkowych Czechach (Dvořák 1934–1935; Koutecký 1968). Pod względem parametrów jam grobowych chodziło na pewno o komory mniejszych rozmiarów niż w grupie KS I (por. Ryc. 2), dodatkowo niekiedy wyodrębnione tylko za pomocą drewnianego stropu. Jednakże ich obecność w tych grobach nie budzi wątpliwości (por. Koutecký 1968, 477). Na podstawie powyższych obserwacji określenie całej grupy KS II ogólnym terminem „grobów jamowych” (Koutecký 1993a, 50; 2001, 766; 2008a, 60) wydaje się być nadal niezbyt precyzyjne.

7.4. Społeczny wymiar grobów komorowych

Specyficzna konstrukcja grobu komorowego oraz bogate wyposażenie uważane są za jeden z wyznaczników wysokiej pozycji społecznej zmarłych (Koutecký 1968; 2001; 2003a; 2008a; 2008b). Obiekty z wozami, należące do grupy KS I-1, tradycyjnie interpretowane jako groby „książęce” (Dvořák 1938), w nowszej literaturze przypisuje się „naczelnikom plemiennym – elicie rządzącej w czasie pokoju” lub też „dowódcom wojskowym – stojącym na czele drużyn zbrojnych w czasie wojen” (cyt. Koutecký 1968, 477). Groby z elementami uprzęży końskich oraz uzbrojeniem (KS I-2) są interpretowane

jako pochówki „jeźdźców – *equites*, którzy stanowili podstawową siłę oddziałów wojskowych” (cyt. Koutecký 1968, 477). Grupa KS II-1 jest w tym podziale przypisywana „wolnym, nieuzbrojonym przedstawicielom społeczności rodowej” (Koutecký 1968, 477). Analiza grobów z komorami pod względem formy oraz zróżnicowania wyposażenia ma bezpośredni wpływ na interpretację struktury socjalnej ludności kultury bylańskiej (Koutecký 1968), przy czym potwierdzenie śladów komór w grobach grupy KS II w rzeczywistości ukazuje bardziej skomplikowane relacje społeczne. Gdy podsumujemy przedstawione powyżej informacje, wówczas rodzi się pytanie, co decyduje o tym, że w konkretnym grobie zbudowano (lub nie) komorę? Jeśli tym przesądzającym czynnikiem nie jest wyłącznie przynależność do najwyższej warstwy społecznej ludności kultury bylańskiej, to co zatem ostatecznie wpływa na podjęcie decyzji o realizacji tak pracochłonnej i kosztownej inwestycji.

Kiedy w latach 30. ubiegłego wieku F. Dvořák, opracowując środkowoczeskie cmentarzysko na stanowisku Hradenín, badał czynniki decydujące o budowie komór, wskazał najpierw na lokalne i regionalne różnice w zastosowaniu kamiennych zasypisk w grobach (Dvořák 1934–1935, 72–73). Następnie zauważył także, że obok zamożności zmarłych, takim czynnikiem mogły być również względy religijne lub etniczne (motto tego artykułu). Z tą oryginalną tezą F. Dvořáka można w pewnym stopniu zgodzić się także dzisiaj²¹. Analizując wpływ czynników środowiska naturalnego na budowę komór na początku należy rozpatrzeć kwestię występowania zasypisk czy płaszczy kamiennych na poszczególnych stanowiskach. Gdyby zastosowanie kamieni zależało jedynie od lokalnych warunków naturalnych, można by oczekiwać, że będą one rejestrowane nierównomierne. Większej frekwencji konstrukcji kamiennych można byłoby się spodziewać na przykład w górzystym regionie Czeskiego Średniogórza. Do dzisiaj na tym terenie występuje znaczna ilość wolno leżących kamieni, które pod wpływem naturalnych procesów stokowych, przesuwane są do niżej położonych obszarów, zatem ich zbiory powierzchniowe nie stanowią tu żadnych problemów (Půlpán, Radoň 2012, 183). Bazalt i fonolit były w Lovosicach powszechnie stosowanymi materiałami (Půlpán, Radoň 2012), jednakże zasypiska kamienne na tym cmentarzysku rejestrowane są tylko w nielicznych przypadkach. Zapewne więc środowisko naturalne odgrywa decydującą rolę tylko w regionach, gdzie występowanie surowców jest ograniczone i gdzie potrzebny był ich transport na większe odległości. W przeciwieństwie do tego na obszarach, gdzie surowce dostępne są prawie powszechnie, o wykorzystaniu kamieni do budowy komór muszą decydować inne czynniki. Podobnie należy także traktować kwestię dostępności odpowiedniej ilości drewna.

Z technologicznego punktu widzenia budowa komory była procesem czasochłonnym, wymagającym znacznego nakładu pracy i materiałów, któ-

²¹ Odstąpimy jednakże od etnicznej interpretacji zabytków i zjawisk archeologicznych, która jest jednym z wrażliwych tematów nie tylko w ramach okresu halsztackiego (por. np. Filip 1934–1935, 61, 65–66; Golec 2005, 197–198; Koutecký 1968, 478–479; Neustupný 2010, 291–293; Podborský 2002, 170; Venclová 2008, 13–14).

ry z dużym prawdopodobieństwem należy uznać za dzieło nie pojedynczego człowieka, ale całego zorganizowanego zespołu. W związku z tym można rozważyć, jak duża grupa była potrzebna do realizacji takiego zadania, jaki był stopień jej integracji oraz jakie posiadała zdolności organizacyjno-techniczne. Można również podjąć próbę rekonstrukcji organizacji i podziału pracy przy poszczególnych czynnościach. Kolejne etapy powstawania grobu komorowego, takie jak: kopanie jamy, zbiórka kamieni, budowa komory, mogły być organizowane i wykonywane przez różne „wyspecjalizowane” grupy ludności. W przypadku prac ciesielskich należy brać pod uwagę konkretny rodzaj specjalizacji rzemieślniczej.

Jak już wcześniej wspomniano główną funkcją komory było utworzenie wolnej przestrzeni w grobie. Jego wielkość była przy tym determinowana zastosowaną techniką budowy. Poszczególne wewnętrzne części komory trzeba było dopasować do siebie, a następnie umieścić w jamie, co wyraźnie wpływało na zmniejszenie powierzchni grobu przeznaczonej na pochówek i wyposażenie zmarłego. Wydaje się zatem, że wszystkie elementy związane z pochówkiem musiały być budowniczym grobu dokładnie lub przynajmniej w przybliżeniu znane. Najwięcej miejsca zajmowały zarówno elementy pionowe takie jak słupy, jak i konstrukcje drewniane wypełniające powierzchnie ścian, zbudowane w technice zrębowej, czy sumikowo-łątkowej. Poza tym całkowite parametry grobu były uzależnione od liczby pochowanych w nim osób, obrządku pogrzebowego zastosowanego do konkretnych osobników oraz składu artefaktów, które miały być umieszczone w komorze w czasie pogrzebu. Najlepszym przykładem są tutaj części czterokołowego wozu, do których umieszczenia potrzebna była adekwatnie większa jama grobowa. Na rozmiary grobu miała zapewne również wpływ zakładana czy też wcześniej znana liczba naczyń, sięgająca w przypadku kultury bylańskiej niekiedy nawet kilkudziesięciu egzemplarzy i to nie tylko odkrytych glinianych form, ale także występujących z nimi prawdopodobnie drewnianych lub wyplatanych okazów.²² Budowniczy komory przypuszczalnie już wcześniej musieli znać i właściwie zastosować odpowiednie proporcje między wielkością jamy, użytą techniką budowlaną, ilością i składem wyposażenia, jak i liczbą zmarłych oraz obrządkiem pogrzebowym. Konstrukcja wewnętrznej przestrzeni grobowej musiała odpowiadać bardzo szerokiemu spektrum wymagań i wcześniej zaplanowanych działań. Wydaje się zatem, że końcowy wygląd grobu był wynikiem dojrzałych, logicznych i prawie matematycznych działań budowniczych, o czym między innymi świadczą podobne wymiary grobów poszczególnych kategorii²³.

²² Przy analizie wewnętrznej konstrukcji grobu należy brać pod uwagę także inne elementy z materiałów organicznych. Jako przykład wyłożenia dna drewnem mogą być mylnie interpretowane drewniane mary, podesty czy łóżka, ewentualnie też tekstylne, skórzanе, czy wiklinowe podkładki, na których mogli spoczywać zmarli (Mazač, Tvrđík 2000; Půlpán 2012, 143–144).

²³ W grupie KS I jako „znormalizowane” czy „standardowe” wydają się być rozmiary 500/550 x 250/300 cm, w KS II natomiast wymiary około 200/270 x 150/170 cm.

Obok tej praktycznej charakterystyki komory grobowej, przy analizie jej wyglądu należy brać pod uwagę również czynniki wtórne, ogólnie rzecz ujmując o charakterze kulturowo-społecznym. Podstawowym pytaniem w tej kwestii jest, w jakim stopniu końcowy wygląd grobu bezpośrednio świadczy o pochowanej w nim osobie, a w jakim jest zależny od woli żywych, związanych ze zmarłym. Różne wzorce zachowań kulturowych, między innymi różne umiejętności budowlane, tradycje, ewentualnie także stosunki ekonomiczne (Benedictová 1999) mogą przenikać nie tylko do formy grobu w ramach konkretnych grup społecznych (rodów, rodzin itp.). Wyprawienie wystawnego pogrzebu może w pewnym sensie stanowić także inwestycję z obietnicą potencjalnego sukcesu ekonomicznego, do którego przyczynili się najbliżsi zmarłego, wkładając znaczną ilość własnych środków. Ostateczny „dom zmarłego” jest, razem z darowanym wyposażeniem, przede wszystkim wyrazem szacunku dla pochowanej w nim osoby. Otoczenie zmarłego wobec innych członków grupy mogło przez ten symboliczny akt zmanifestować swój prestiż, albo też wyrazić w stosunku do społeczności swoje prawa w sferze gospodarczej, prawnej, terytorialnej, politycznej, wojskowej czy duchowej (Pospíšil 1997). Można więc sądzić, że budowa grobu oraz przebieg pogrzebu są w głównej mierze kształtowane przez osoby, biorące bezpośredni udział w tym obrzędzie przejścia (Turner 2004; van Gennepe 2006).

Urozmaicone spektrum rytuałów pogrzebowych przejawiających się w birytualizmie oraz niezwykła różnorodność wyposażenia grobowego są charakterystycznym kulturowo-antropologicznym przejawem społeczności okresu halsztackiego. Obok grobów z bogatym wyposażeniem, niewątpliwie grobów elity kultury bylańskiej (KS I), licznie występowały pochówki, które nie charakteryzują się bogactwem artefaktów, ani nadstandardowymi rozmiarami jam (KS II). Razem z funkcjonowaniem elit społecznych trzeba koniecznie liczyć się także z relatywnie szeroką grupą ludności, która za życia nie osiągnęła szczytów ówczesnej drabiny społecznej. Pomimo różnych problemów interpretacyjnych w kulturze bylańskiej można w pewnym stopniu zakładać istnienie jakiejś „warstwy średniej”, która stanowiła rdzeń ówczesnej społeczności. Oczywiście w ramach tej warstwy można spodziewać się istnienia także kolejnych stopni skomplikowanego społecznego układu stratygraficznego²⁴.

Wydaje się, że na obecnym etapie badań, zaprezentowana różnorodność konstrukcji grobowych do pewnego stopnia może skrywać dużo szersze spektrum relacji społecznych, niż przedstawia to dotychczas stosowany model grup zespołów o podobnych cechach i jego interpretacja (Koutecký 1968;

²⁴ Status osobnika czy grupy ma bardzo dynamiczny charakter i wyraźnie zmienia się w ciągu życia (tzw. mobilność społeczna). Status może być wrodzony (płeć, wiek), przypisany czyli askryptywny (dziedziczenie pozycji społecznej) lub osiągnięty (zręczność, intelekt, działania). Podstawowymi kategoriami mogą być na przykład: mężczyźni – kobiety, mężczyźni – chłopcy, kobiety – dziewczęta, kawalerowie/panny – żonaci/mężatki, bezdzietny – rodzic. U niedojrzałych osobników o statusie decyduje między innymi osiągnięcie konkretnego wieku inicjacyjnego (Murphy 2006).

2001; 2008a). Obecność komór w grobach grupy KS II, ze zwykłymi ozdobami i przedmiotami codziennego użytku w wyposażeniu, może świadczyć o niejednorodności tych aspektów socjalnych, których na podstawie źródeł archeologicznych jedynie możemy się domyślać.

W szerszym znaczeniu groby komorowe pod względem geograficznym stanowią dosyć rozpowszechniony element kulturowy okresu halsztackiego (np. Biel 1985; Bönnisch 1988; Brosseder 2004; Gediga 2010; Gedl 1973; Golc 2004; Kossack 1970; Madera 2002; Malinowski 1965; Pare 1999; Podborský 2002; Stegmann-Rajtár 1992; Šaldová 1968). Jednakże w odróżnieniu od przedmiotów prestiżu, jakimi otaczała się prawie wyłącznie elita społeczna, wydaje się, że w konstrukcjach komór grobowych można postrzegać pewne dążenie szerokiej „warstwy średniej” do zbliżenia się czy upodobnienia do standardów i praktyk charakteryzujących najwyżej w hierarchii usytuowaną grupę halsztackiej społeczności.

8. Podsumowanie

W niniejszym opracowaniu podjęto próbę analizy problematyki grobów komorowych kultury bylańskiej (Ha C – Ha D1) na obszarze północno-zachodnich Czech, czyli obecnego województwa usteckiego (czes. Ústeckého kraje). Obiekty z komorami powszechnie łączone są z grupą największych i najbogatszych grobów tej kultury (Koutecký 1968; 2008a, 60). Celem niniejszego artykułu było przedstawienie możliwości interpretacyjnych dotyczących tego zagadnienia, uzyskanych na podstawie materiałów archeologicznych z wybranych badań wykopaliskowych oraz próba weryfikacji dotychczasowych ustaleń.

We wstępie zaznaczono, że obecny stan wiedzy jest niewątpliwie uzależniony od sposobu badań, bowiem wszystkie groby i cmentarzyska zostały rozpoznane w trakcie wykopalisk o charakterze ratowniczym. Dodatkowo jeszcze istotną część znalezisk funeralnych pochodzi z okresu przedwojennego, przy czym w wielu przypadkach niestety nieznaną są bliższe okoliczności ich odkrycia (Půlpán 2012, 27–31, 198; Zápotocký 1964). W czasie ostatnich 30 lat zbadano tylko niektóre obszary w Lovosicach (Půlpán 2007; 2008; 2009; 2012; Reszczyńska, Půlpán 2004) oraz Račiněvsí (Koutecký 2000a; 2000b; 2008b). Kolejnym problemem bazy źródłowej jest niekompletność areałów pogrzebowych, bowiem z północno-zachodnich Czech nie dysponujemy ani jednym w całości rozpoznanym cmentarzyskiem.

Analiza grobów komorowych została podzielona na dwie podstawowe części, w których rozpatrywano: a) wewnętrzną formę jam grobowych, tzn. właściwą drewnianą konstrukcję komory; b) zewnętrzną partię grobu, czyli płaszcz lub zasypisko kamienne. W badaniach problematyki grobów komorowych opieramy się na jakościowo różnych czynnikach, a mianowicie bezpośrednich i pośrednich świadectwach ich obecności. Jedynym bezpośrednim dowodem występowania komory jest drewno, którego możliwości

zachowania w naszych warunkach klimatycznych i pedologicznych są dośyć rzadkie; dochodzi do nich tylko w sprzyjających okolicznościach. W tej sytuacji przeważająca część zachowanych świadectw obecności komór ma charakter pośredni (dołki postępowe w ścianach lub dnie, rowki do mocowania belek – wcięcia i wypustki w ścianach, płaszcz kamienny, układ strygraficzny warstw przy dnie obiektu). Szczególnie problematyczne wydaje się określenie grobów jako komorowych tylko na podstawie jednego z tych pośrednich elementów. Sytuacja zastana wewnątrz grobu w trakcie badań terenowych jest dodatkowo w sposób negatywny zdeterminowana przez szereg procesów postdepozycyjnych, pochodzenia naturalnego, antropogenicznego lub związanego z rodzajem zastosowanej konstrukcji, co powoduje, że możliwość dobrego rozpoznania pierwotnego wyglądu komory jest jeszcze mniejsza.

Niniejszy artykuł stanowi przyczynek do dalszej dyskusji poświęconej problematyce komór w grobach. Zajęto się w nim przede wszystkim kwestią funkcji i technik budowania komory. Na podstawie przeanalizowanych źródeł założono, że podstawową funkcją komory było utworzenie wolnej, wewnętrznej przestrzeni niezapełnionej ziemią. Do jej budowy wykorzystywano różne kombinacje elementów, takich jak strop, podłoga, okładziny powierzchni ścian, czy pionowe słupy. Dzięki nim można przypuszczać, że techniki budowlane cechowała różnorodność, przy czym z dużym prawdopodobieństwem stosowano technikę zrębową z okrągłaków, zrębową z ociosanych bali oraz bardziej złożoną technikę sumikowo-łątkową. Zatem konstrukcja komór mogła być także w ramach jednego cmentarzyska znacznie zróżnicowana. Wynikiem podjętych analiz technologicznych jest próba rekonstrukcji kilku hipotetycznych wariantów wyglądu komory (Ryc. 6). Dodatkowo można przyjąć, że techniki użyte przy budowie komór stanowią pewnego rodzaju odwzorowanie, także dotąd nierozpoznanych rodzajów konstrukcji osadowych wykorzystywanych przez ludność kultury bylańskiej (porównaj Malinowski 1965, 180).

Konstrukcja komory, przedstawiająca wyobrażenie „domu zmarłego”, stanowi inwestycję czasochłonną, wymagającą wykorzystania dużej ilości energii oraz materiałów, która prawdopodobnie nie jest dziełem jednego osobnika, ale określonej grupy. Z tego względu końcowa dyskusyjną część tego opracowania poświęcono niektórym społecznym aspektom funkcjonowania grobów komorowych. Mianem komorowych są czasem określane wyłącznie szkieletowe groby o nadstandardowych wymiarach, z najbogatszym wyposażeniem (między innymi elementy uprzęży końskiej, jarzmo, części wozu, uzbrojenie). Wynikiem dyskusji jest stwierdzenie, że obecności komory nie można łączyć tylko z grupą grobów KS I. Na kilku cmentarzyskach bowiem została potwierdzona obecność komór także w grobach grupy KS II, którą charakteryzują znacznie mniejsze rozmiary jam, brak wymienionych prestiżowych atrybutów oraz birytualizm. Z tych powodów nie można w przyszłości grobów grupy KS II określać jedynie terminem „jamowych” (według Koutecký 2001, 766; 2008a, 60), czyli zawierających tylko prostą wziemną

jamę grobową bez żadnych konstrukcji. Natomiast w czasie przyszłych badań wykopaliskowych niewątpliwie konieczne będzie zwrócenie większej uwagi na ewentualną obecność elementów konstrukcyjnych komór, przede wszystkim właśnie w tych biedniej wyposażonych grobach grupy KSII.

Przedstawione powyżej wnioski mają pewne konsekwencje także dla obecnego modelu struktury społecznej kultury bylańskiej. Grupa grobów KS I jest tradycyjnie pojmowana jako przejaw warstwy rządzącej społecznością kultury bylańskiej, podczas gdy grupa KS II ma odpowiadać wprawdzie wolnym obywatelom, ale nienależącym do elity (Koutecký 1968). Zatem patrząc przez pryzmat obecnej interpretacji struktury socjalnej, budowę komory w grobach można przypisać także i tym warstwom, które nie dostały się na absolutny wierzchołek ówczesnej drabiny społecznej. Pośrednim odbiciem przypuszczalnego szerokiego spektrum struktur socjalnych ludności kultury bylańskiej może być, obok wyposażenia, także i różnorodność konstrukcji grobowych oraz ich elementów. Natomiast same drewniane komory z kamiennym płaszczem, poświadczane w okresie Ha C – Ha D1 w północno-zachodnich Czechach, mogły stanowić jakiś przejaw dążeń „warstwy średniej”, aby chociaż w symboliczny sposób zbliżyć się do rytuału pogrzebowego ówczesnych elit.

Najnowsze publikacje

Fundacji Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego

Zamówienia można składać poprzez nasz sklep internetowy:
<http://books.archeologia.rzeszow.pl>

Roman Szlązak

Saloniki w okresie wczesnobizantyjskim (IV–VI wiek)

Publikacja ma na celu przedstawienie topografii Salonik w okresie wczesnobizantyjskim, który rozpoczął się wraz z budową cesarstwa bizantyjskiego, a kończył przed rozpoczęciem ikonoklazmu. Pomiędzy IV a VII w., Saloniki przeżyły okres prosperity, stając się drugim, po Konstantynopolu, miastem Bizancjum.

Praca otrzymała wyróżnienie specjalne w konkursie na „Najlepszą pracę magisterską w Polsce w roku 2011”, organizowanym przez Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Format A4, 199 stron, okładka twarda
ISBN 978-83-7667-133-8
Rzeszów 2012
Cena: 80,00 zł

**Maciej Karwowski, Bohdan Chmielewski,
Dominika Kulikowska, Andrzej Pelisiak aut.**

Białobrzegi, stanowisko 18. Osada z okresu rzymskiego

Drugi tom z serii Via Archaeologica Ressoviensia, w którym prezentowane są wyniki badań wykopaliskowych, wyprzedzających inwestycję związaną z budową autostrady A4 na odcinku Rzeszów–Przeworsk.

Format A4, 174 strony, okładka miękka
ISBN 978-83-7667-145-1
Rzeszów 2013
Cena: 50,00 zł

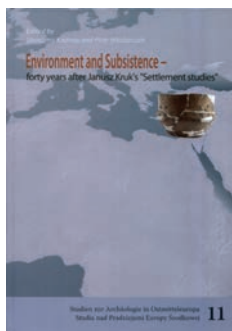

Judyta Nawrot aut.

Kościóły Centralne na terenie Czech i Moraw (IX–XIII w.)

Pierwsza publikacja w języku polskim obejmująca problematykę budowli centralnych z terenu Czech i Moraw. Autorka prezentuje dotychczasowe hipotezy mówiące o pochodzeniu rotund czeskich. Trzon pracy stanowi katalog obiektów wraz z informacją dotyczącą opisu budowli, tła historycznego, przeprowadzonych badań archeologicznych i architektonicznych, źródeł pisanych oraz datowania obiektów.

Format A4, 472 strony, okładka miękka
ISBN 978-83-7667-136-9
Rzeszów 2013
Cena: 60,00 zł

Sławomir Kadrow, Piotr Włodarczak red.

Environment and subsistence – forty years after Janusz Kruk's "Settlement studies..."

Tom zawiera 34 artykuły poświęcone badaniom nad pradziejowym osadnictwem, gospodarką i środowiskiem naturalnym, dla których inspiracją jest dzieło Janusza Kruka pt. „Studia osadnicze nad neolitem wyżyn lessowych”, wydane w Ossolineum w 1973 roku. Czterdzieści lat od ukazania się tej książki autorzy prezentowanego tomu z różnych krajów dyskutują jej wpływ na rozwój archeologii w Polsce i poza jej granicami.

Format A4, 143 strony, okładka twarda
ISBN: 978-83-936467-1-5
Rzeszów–Bonn 2013
Cena: 120,00 zł

Anita Szczepanek

Archeotanatologia pochówków zbiorowych od pradziejów po czasy współczesne

Książka przedstawia zagadnienia dotyczące eksploracji, analizy antropologicznej oraz rekonstrukcji zwyczajów pogrzebowych związanych ze składaniem zmarłych w grobach zbiorowych.

Format A4, 171 stron, okładka twarda
ISBN: 978-83-7667-151-2
Rzeszów 2013
Cena: 60,00 zł

Piotr N. Kotowicz red.

Acta Militaria Mediaevalia tom IX

Periodyk poświęcony militariom okresu średniowiecza.

Format A4, 257 stron, okładka miękka

ISSN: 1895-4103

Kraków–Rzeszów–Sanok

Cena: 50,00 zł

Jerzy Tomasz Bąbel

Cmentarzyska społeczności kultury mierzanowickiej na Wyżynie Sandomierskiej

Część 1: Obrządek pogrzebowy.

Część 2: Źródła

Dwutomowa publikacja przedstawia wyniki badań i analiz cmentarzyska w Mierzanowicach na Wyżynie Sandomiersko-Opatowskiej – jednego z najważniejszych w pradziejach ziem polskich i Europy Środkowej.

Praca ukazuje się blisko 80 lat po zakończeniu prac wykopaliskowych przez Kazimierza Salewicza na eponimicznym stanowisku kultury mierzanowickiej. Kluczowe dla zrozumienia początków epoki brązu w Europie Środkowej zabytki, pierwszej złotej epoki w dziejach naszego kontynentu, uległy niestety zniszczeniu w pożarze magazynów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie w 1991 roku. Niniejsza publikacja przywraca więc do życia środowisku naukowemu ważny i liczny zbiór źródeł do badań i analiz odległej przeszłości ziem polskich.

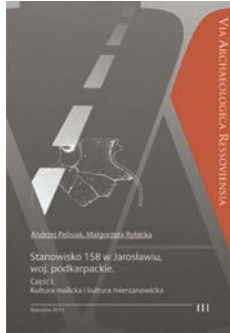

Format A4, 589 stron, okładka twarda

ISBN 978-83-7667-146-8

Rzeszów 2013

Cena: 0,00 zł – egzemplarz bezpłatny

Małgorzata Rybicka, Andrzej Pelisiak
Stanowisko 158 w Jarosławiu,
woj. podkarpackie

Część I.
Kultura malicka i kultura mierzanowicka

Trzeci tom z serii Via Archaeologica Ressoviensia.

Format A4, 135 stron, okładka miękka
ISBN 978-83-7667-149-9
Rzeszów 2013
Cena: 0,00 zł – egzemplarz bezpłatny